

ANTIČKI SPOMENICI OTOKA VISA

BRANIMIR GABRIČEVIĆ

Ako spomenik kulture shvatimo u nešto širem i slobodnijem smislu, onda je dozvoljeno kazati da je najstariji spomenik otoka Visa sadržan u samom njegovom izvornom imenu — ISSA, iz kojeg se naknadno, nakon što su Slaveni došli na ove obale, razvio i naš današnji naziv otoka.

Razlozi koji imenu Issa daju sadržajnu snagu spomenika kulturne baštine leže posebno u činjenici da je ta riječ — u relacijama naše toponimike — iznimno starog porijekla. Ona se javlja kako u tekstovima grčkih i rimskih pisaca, tako i uklesana na antičkim kamenim spomenicima. Međutim, kako pretpostavlja lingvistička znanost, porijeklo riječi mnogo je starije od dolaska Grka i Rimljana na istočnu obalu Jadranskog mora.¹⁾ To nas porijeklo vodi u mnogo dublju prošlost, zapravo u pradavna vremena kad na Mediteran još nisu bile stigle migracije indoevropskih plemena, a to znači — sve kad se kronologijski kriteriji uzmu i s najvećim oprezom — negdje u treći milenij prije početka naše ere. Tada, dok su faraoni na obalama Nila gradili hramove i dizali piramide, ovdje, na ovoj sjevernoj periferiji Sredozemnog mora, živjele su predindoevropske (tzv. »mediteranske«) ljudske zajednice u mlađem kamenom (neolitskom) i bakarnom (eneolitskom) razdoblju prehistorijskog razvitka. To predindoevropsko stanovništvo, kome se na ovim obalama arheološki ušlo u trag zahvaljujući u prvom redu nalazima na susjednom otoku Hvaru, nazivalo je današnji otok Vis u svom jeziku Issa, i to se ime čuva, eto, punih pet tisuća godina došavši do nas u svom današnjem saviziranom obliku.

Naziv Issa je na žalost zasad jedina baština koja je na Visu preostala iz navedenog predindoevropskog perioda. Na ovom, naime, našem otoku gotovo da i nisu pronađeni arheološki predmeti iz mlađeg kamenog i bakarnog doba, kada je stanovništvo istočne jadranske obale proizvodilo, osim kamenog ili koštanog oruđa i

¹⁾ Stručnu literaturu o nazivu Issa donosi G. NOVAK, *Vis* (Zagreb 1961) str. 13, bilj. 2 i 3.

oružja, fino obojenu keramiku i održavalo trgovačke kontakte s kulturno razvijenijim sredinama istočnog Mediterana. No, u svakom slučaju dozvoljeno je tvrditi da je Vis već u mlađe kameno doba bio naseljen, jer na to upućuje ne samo naziv otoka nastao u to doba, nego i okolnost da su neolitski nalazi konstatirani na svim okolnim otocima, pa i na samoj Palagruži. Treba pri tome istaknuti da na Visu nisu ni vršena istraživanja u tom smislu, onako kao što je G. Novak decenijama radio na Hvaru i gdje su njegova istraživanja pružila uvid u život tih nastarijih stanovnika ove obale.

* * *

Velike i sudbonosne etničke promjene na sjevernim obalama Mediterana odvijale su se u toku drugog milenija prije početka naše ere kada se na južnom dijelu Balkanskog poluotoka pojavljuju grčka, a u sjevernom i zapadnom razna tračka i ilirska plemena. Živeći u rodovskim zajednicama, ilirska su plemena — kako ona u unutrašnjosti, tako i ova uz obalu — imala svoja naselja po obroncima brijegova, s tim da su gore, na vrhu brijega, gradila utvrđena skloništa za slučaj opasnosti. Na Visu je takvih naselja sigurno bilo po unutrašnjosti otoka kao i poviše Komiže gdje naziv *Gradac* upućuje na postojanje naselja takvog tipa.²⁾ Svoje mrtve Iliri su pokapali u grobovima koji su bili uokvireni i pokriveni kamenim pločama, a onda bi na takav grob, ili više takvih grobova, nabacali hrpe kamenja. Tako su nastale kamene gomile koje su se sačuvale na mnogim mjestima uzduž obale i na otocima i koje — uz suhozidine nekih utvrđenja na brijegovima (tzv. gradine) — predstavljaju jedine spomenike graditeljstva iz brončanog i starijeg željeznog doba u našim krajevima (od otprilike 1200 do 400 godine prije početka naše ere).

Na otoku Visu dosad su istražene samo dvije takve gomile, i to na brdu sv. Andrije poviše naselja Vis. Tom se je prilikom, osim kostura u zgrčenom položaju i nešto ostataka zemljanih posuda, u jednom od grobova pronašla i željezna kopča čiji oblik upućuje da spomenute grobove datiramo otprilike u 9 stoljeće prije početka naše ere.³⁾ Takve prehistorijske gomile na otoku Visu nisu još arhe-

²⁾ Sam naziv Gradac mogao bi se odnositi i na naselje iz mnogo kasnijeg ranosrednjovjekovnog (starohrvatskog) doba. No, budući da su se na tom lokalitetu prilikom dubljeg krčenja nailazili u svoje vrijeme ostaci zidova koji bi — prema riječima starijih Komižana, posebno pokojnog Šimuna Petrića, ljubitelja i poznavaoca više prošlosti — morali biti antički, vjerojatno se radi o prehistorijskom naselju koje je bilo nastavano i u rimsko doba. U svakom slučaju lokalitet Gradac zaslužuje da jednom bude arheološki istražen.

³⁾ Na takav zaključak upućuju opis i crtež navedene kopče izrađeni od N. Dojmija koji je kao arheolog-amater i vršio navedena istraživanja na brdu sv. Andrije. Dojmijeve zabilješke nalaze se u Urbanističkom birou u Splitu (Arhiv Dyggve). Inače, u splitskom arheološkom muzeju (Kat. N. 1713) nalazi se jedna druga kopča nađena na Visu, ali iz kasnijeg, mlađeg željeznog (latenskog) doba. Taj tip kopče, s dva jantarna

ološki evidentirane, pa se ni ne zna koliki je njihov broj. No, više je nego vjerovatno da su mnoge u toku posljednjih stoljeća ili uništene ili pak zasute kamenjem nabačenim u novije doba pri krčenju terena za sadnju vinove loze. Na taj način nastale su veoma brojne kamene gomile iz novijeg doba koje također predstavljaju svojevrstan spomenik — spomenik mukotrpnog rada tolikih generacija viških težaka — a koje se nameću kao izvanredno slikoviti element u pejzažu unutrašnjosti otoka.

Dok se ne izvrše opsežnija arheološka istraživanja, nemoguće je sa sigurnošću odgovoriti na brojna i zanimljiva pitanja iz najdavnije prošlosti otoka: kako se odvijao proces »indoeuropeizacije« na ovom našem otoku? Da li su migracioni valovi donosili krvave obračune, ili su životne okolnosti diktirale potrebu mirnog sporazumijevanja došljaka sa starosjediocima? Gdje su, nadalje, pretežno bila locirana prethistorijska naselja, da li na padinama brijegova u unutrašnjosti otoka, ili uz more?

Zasad bi se jedino na posljednje pitanje mogao dati donekle siguran odgovor. Naselja ilirskog, odnosno ilirsko-mediteranskog stanovništva (ukoliko su se indoevropski došljaci pomiješali s »mediteranskim« starosjediocima), pretežno su se nalazila u unutrašnjosti otoka. Na takav zaključak upućuje položaj spomenutih gomila-grobnica, a isto tako i analogije sa susjednih otoka Brača i Hvara, gdje je taj period mnogo bolje istražen i poznat. Na Braču se, naime, čitave nekropole prethistorijskih gomila prostiru isključivo po visoravnima u unutrašnjosti otoka,⁴⁾ što je dokaz da su se tamo pretežno nalazila i sama naselja. O sličnoj situaciji na otoku Hvaru direktno nas obavještava antički pisac Diodor Sikulski iz II stoljeća stare ere. Opisujući, naime, kako su jonski Parani početkom 4. stoljeća stare ere doplovili u uvalu današnjeg Starog grada da tu osnuju svoju koloniju, on kaže da su Parani svoj grad sagradili pri moru, a »one koji su otprije stanovali na tom otoku pustili su da i dalje stanuju po obližnjim utvrđenim visovima.« Analogno prema Braču i Hvaru dozvoljeno je pretpostaviti da su i prethistorijski stanovnici otoka Visa, premda bez sumnje vrsni i vješti mornari, gradili svoja naselja podalje od obale, jer im je to, između ostalog, savjetovala opreznost pred eventualnim napađačima koje su mogli iznenadno dovesti široki i slobodni morski putevi.

Uspomena na ilirsko stanovništvo Visa sačuvala se u grčkoj geografsko-povijesnoj literaturi. U jednom sačuvanom fragmentu povjesničara i retora Teopompa (IV st. prije početka naše ere) kaže se da je na Issi u Jadranskom moru vladao u svoje doba Jonije,

diskosa privješana na igli, prilično je čest na sjevernoj i srednjoj obali istočnog Jadrana (usp. Z. VINSKI, Ein liburnischer Depotfund aus Baška. *Archaeologia Iugoslavica* II, str. 19—30).

⁴⁾ Iserpan popis bračkih prethistorijskih gomila s preglednom kartom dao je D. VRSALOVIĆ, *Kulturni spomenici otoka Brača* (Brački zbornik IV), str. 49—62.

rodom Ilir, i da je po njemu dobilo ime Jonsko more.⁵⁾ Iako takvo tumačenje naziva Jonskog mora nije tačno, Teopompova vijest je izvanredno važna, jer s jedne strane predstavlja povijesni dokument o Ilirima kao stanovnicima Isse, a s druge strane direktno aludira na pomorsku snagu Ilira, što bez sumnje treba povezati s poznatom liburnskom talasokracijom, tj. s prevlašću Liburna na Jadranskom i na Jonskom moru u toku VIII stoljeća prije početka naše ere. U sistemu te talasokracije Issa je sigurno, zbog svog geografskog smještaja, igrala istaknutu ulogu, pa je odatle u grčkom svijetu i mogla nastati tradicija o Iliru Joniju s otoka Isse.

Sredinom prvog milenija prije početka naše ere prehistorijsko stanovništvo Visa dolazilo je u sve češće i intenzivnije kontakte s

Korintski bombyliosi. Arheološka zbirka, Vis

⁵⁾ Originalne tekstove antičkih pisaca koji donose navedeni Teopompov podatak (Teopompovo se, naime, djelo sačuvalo samo u izvacima kod drugih pisaca) donosi G. NOVAK, Vis, str. 16, bilj, 8 i 9.

grčkim trgovcima i moreplovcima koji su na višednevnim putovanjima od Grčke do Etrurije, odnosno do etrurskog grada Spine na ušću Pada, koristili nautičke prednosti istočne jadranske obale te pri prijelazu u pravcu Monte Gargana svraćali i u uvale otoka Isse.⁶⁾ Arheološki dokaz tih veza koncem šestog i početkom petog stoljeća prije početka naše ere su i dvije male posudice (tzv. bombylosi) koje su pronađene na Visu i sada se čuvaju u Arheološkoj zbirci Općine Vis. Slične onima koje su se pravile iz alabastera i koje su su služile ženama za držanje mirisnih ulja, te su posudice bile bojadisane i ukrašene točkicama na način karakterističan za korintsku produkciju VI stoljeća. Doduše, posudice navedenog oblika i ukrasa proizvodile su se u isto vrijeme pod grčkim utjecajima i u Etruriji, ali bez obzira i na takvu mogućnost njihov nalaz na Visu najraniji

Arhajska glava iz Visa. Arheološki muzej, Split

⁶⁾ Na vjerovatnost takve navigacione rute posebno je upozorio M. NIKOLANCI, Zadaci podmorske arheologije u istočnom Jadranu (Pomorski zbornik, knj. 3), str. 77—78, Zadar 1965.

je arheološki dokument kontakata koje je prehistorijsko stanovništvo Isse imalo s moreplovcima iz grčkih polisa i s njihovom civilizacijom. Kao dokumente u tom smislu treba uzeti još par posuda nađenih na Visu, a koje se čuvaju u zadarskom arheološkom muzeju,⁷⁾ te jednu u reljefu izrađenu glavu iz Arheološkog muzeja u Splitu. Dosad nedovoljno zapažena i gotovo potpuno neproučena,⁸⁾ ta na Visu pronađena malena glava kao da zrači stilskim značajkama arhajske faze grčke umjetnosti (VI st. prije naše ere), što je tek u najnovije doba primijećeno.⁹⁾ U prilog takvoj stilskoj atribuciji govorele bi dvije savijene pletenice koje svojim vertikalama uokviruju lice i vrat, zatim bademasto oblikovane oči, kao i usta koja kao da su se lagano raširila u nadasve karakterističan smiješak kojim arhajska grčka umjetnost počinje prenositi na kamenu ili terakotnu površinu manifestacije unutarnjih raspoloženja čovjeka.¹⁰⁾

Prehistorijsko stanovništvo Visa održavalo je, kako vidimo, u toku V stoljeća prije nove ere intenzivne i vjerovatno prijateljske odnose s grčkim moreplovcima i trgovcima. Zahvaljujući tim odnosima, ali i u prvom redu potiličko-strateškim planovima koji su se kovali izvan Jadranskog mora, došlo je početkom IV stoljeća prije početka naše ere na Issi do jednog događaja koji je bio presudan za život na tom otoku sve do u početak evropskog srednjeg vijeka, tj. za punih devet ili deset stoljeća. Godine 397. prije početka naše ere Dionisije Stariji, vladar grčkog grada Sirakuse na Siciliji, poslao je, naime, grupu svojih građana — a vjerovatno zajedno s njima i određen broj greciziranih Ilira iz Južne Italije¹¹⁾ — da na otoku Issi osnuju grad koji je, prema planovima tog poznatog i moćnog državnika, zajedno s Ankonom i Numanom na suprotnoj apeninskoj obali morao postati strateškim uporištem sirakuških interesa na Jadranskom moru.¹²⁾ Pri osnivanju tog svog grada grčki su naseljenici izabrali veliku uvalu na sjevernoj strani otoka koja ih

⁷⁾ Za posude iz VI i V st. stare ere u Arheološkom muzeju u Zadru i Zemaljskom muzeju u Sarajevu, vidi G. NOVAK, *Vis*, str. 62—63.

⁸⁾ Fotografiju ove glave donosi G. Novak, *Vis*, sl. 23 navodeći da se radi o reljefu iz helenističkog doba.

⁹⁾ To je primjetio M. NIKOLANCI, Arhajski import na istočnoj obali Jadrana (referat za simpozij o grčkoj kolonizaciji na Jadranu — Stariograd, listopada 1968).

¹⁰⁾ Pri donošenju konačnog suda o ovom reljefu trebat će voditi računa o još dvjema mogućnostima: 1) da se radi o stilskoj retardaciji, i 2) da je navedeni reljef mogao nastati i u etrurskoj produkciji izravno pod grčkim uplivima. U ovom drugom slučaju pretpostavka o stilskoj retardaciji još je više moguća imajući u vidu — sa stilske stajališta — razvojnu inertnost etrurskih radionica.

¹¹⁾ Navedenu pretpostavku iznio je D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Iliri u natpisima grčkih kolonija u Dalmaciji (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIII, str. 29).

¹²⁾ Povijesne probleme oko osnivanja Isse iscrpno je obradio G. NOVAK, *Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu* (Hofilerov zbornik, Zagreb 1940).

je, s poluotočićem Prirovom i brežuljkom Gradinom na zapadnoj strani uvale, podsjećala na gotovo identičnu geografsku situaciju u Sirakusi, njihovom matičnom polisu.¹³⁾ Tako je na južnim padinama Gradine nastala snažna državica grčkog tipa (polis), koja je kovala svoj novac, osnivala svoje naseobine na kopnu (Tragurion, Epetion) i na otocima (Korčula), trgovala s ilirskim oblastima te kao saveznik Rima učestvovala u ratovima ne samo uzduž južnog dijela istočne jadranske obale, nego i po Grčkoj i Maloj Aziji. Međutim to savezništvo s Rimom Issa je skupo platila, jer se je rimski utjecaj u životu polisa sve više osjećao, dok godine 45 prije početka naše ere — pošto je u građanskom ratu između Cezara i Pompeja pristala uz ovog posljednjeg — nije definitivno izgubila svoju samostalnost i postala provincijski gradić rimske imperije. No, i u toj novoj političkoj konstelaciji Issa je još najmanje puna dva stoljeća intenzivno živjela i ekonomski prosperirala, o čemu nam svjedoče pronađeni ostaci arhitekture i skulpture iz prvih dvaju stoljeća naše ere.

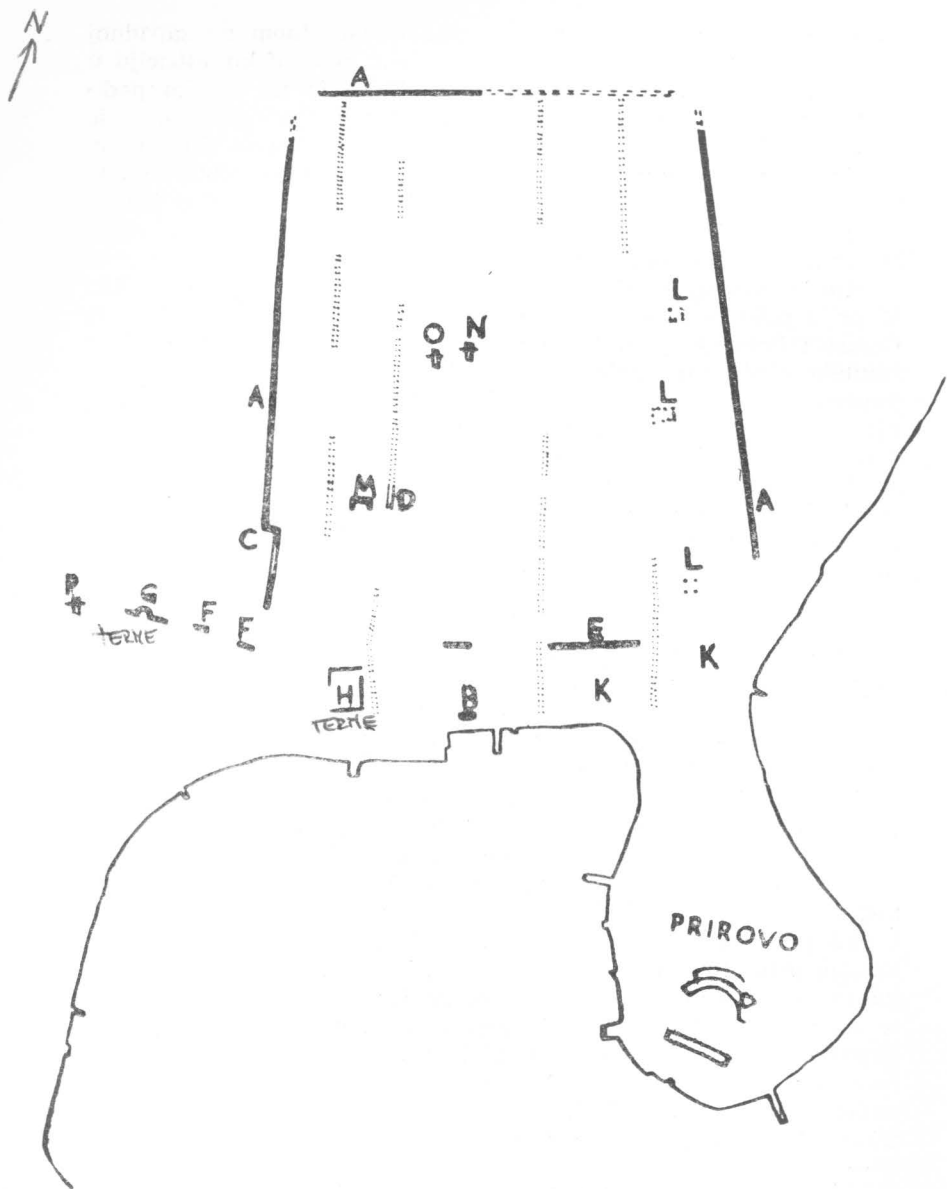
Zadatak je ovog priloga da prikaže spomeničko naslijeđe koje se na otoku Visu sačuvalo iz antičkog, tj. iz grčkog, odnosno grčko-helenističkog i rimskog perioda njegove povijesti.

* * *

Antički grad, kako je rečeno, bio je sagrađen u jugozapadnom kraju današnje viške uvale. Južne padine Gradine i polotočić Prirovo predstavljaju gradski areal u užem smislu, dok se je groblje nalazilo neposredno na zapadu od gradskih bedema, na položaju kome se arheološki sadržaj odražava u slavenskom nazivu Martvilo. Velik dio nekropole na Martvilu je uništen, bilo da su to učinili prije više decenija kolekcionari antičkih predmeta, bilo pak da se to dogodilo prilikom izgradnje nogometnog igrališta 1953—1954. godine kad je velik dio helenističkog groblja devastiran. Iz uništenog ili pretraženog dijela nekropole sačuvali su se ipak prilično brojni predmeti koji se najvećim dijelom nalaze u Arheološkom muzeju u Splitu i arheološkoj zbirci Općine Vis. Što se tiče materijalnih ostataka gradske arhitekture na Gradini i Prirovu, od toga se sačuvalo relativno malo. U neposrednoj, naime, blizini odavna napuštenog i mrtvog antičkog grada razvijalo se od XVI stoljeća naovamo današnje naselje Vis, pa je pravilno klesano kamenje antičkih građevina poslužilo za gradnju novih stambenih zgrada, crkava i pristaništa.¹⁴⁾ Na terasastom terenu opustošene Gradine

¹³⁾ O geografskim analogijama u smještaju Sirakuze i Isse vidi B. GABRIČEVIĆ, *Antička Issa* (Urbs, Split 1959).

¹⁴⁾ Osim poznatih podataka koje je ostavio Antun Matijašević - Carameus (da se je kamenjem iz ruševina sa Gradine gradila crkva sv. Duha u Maloj Bandi, zatim pristanište pred kućom Zeni u Kutu, itd.), treba upozoriti na zid za obranu od morskih valova na Smiderevu, po sredini viške uvale. Taj je, naime, zid pravljen od velikih kamenih blokova za koje je očito da su doneseni iz porušenih gradskih bedema Isse.

Issa — plan grada

okrenutom prema suncu i moru, nicala je bujna i karakteristična mediteranska vegetacija, tako da danas pod krošnjatim stablima rogača i sabljastim lišćem aloja proviruju tu i tamo posljednji

ostaci Isse, nestalog antičkog grada koji — zbog toga što je najstarije sa sigurnošću datirano urbano naselje na teritoriji SFRJ — zauzima izuzetno mjesto i značenje u kulturnoj baštini naše zemlje u cjelini.

I GRČKI NATPISI

Od natpisa iz doba isejske samostalnosti, pisanih dorskim dijalektom grčkog jezika, nađeno je svega tridesetak većih ili manjih ulomaka, većinom nadgrobnih ploča na kojima su urezana imena pokojnika. Ovdje će biti prikazani samo oni natpisi koji imaju karakter direktnog povijesnog izvora, tj. oni koji dokumentiraju postojanje državnih institucija isejskog slobodnog polisa, ili pak koji govore o pojedinim povijesnim događajima ili o licima iz esejske povijesti.

1) ČETVRTASTI BLOK iz domaćeg vapnenca (v. 22 cm, š. 50 cm, d. 46 cm) pronađen 1892. godine na Gradini, na kat. čest. 7141 nekadašnjeg vlasništva obitelji Dojmi.¹⁵⁾ Sada se nalazi u predvorju palače Dojmi. Natpis je veoma loše sačuvan, ali su se u vrijeme nalaza raspoznavali tragovi četiriju redaka sa slijedećim ostacima teksta:

..... TI

.. ONIOY NHΣON KO

.. PAN ... ΣΥΝΟ ... ΜΟΙΣ ...

..... ΜΜΩΝΙ ...

Sadržaj natpisa nemoguće je, zbog njegove fragmentarnosti, potpuno nazrijeti. Sigurno je međutim da se na početku drugog retka spominje JONIJEV OTOK u akuzativnom obliku (Ioniu neson). Znači, dakle, da su i isejski Grci poštovali tradiciju o Iliru Joniju koji je par stoljeća prije toga vladao na otoku, tako da su i sam otok, u jeziku poezije, umjesto Issa nazivali Jonijev otok. Čini se, naime, da je i gornji natpis bio sastavljen u stihovima.

2) ULOMAK NATPISNE PLOČE iz domaćeg vapnenca, pronađen u Visu vjerojatno u prvoj polovini XIX stoljeća. nalazio se u zbirci F. Lanze u Splitu, odakle je u drugoj polovici prošlog stoljeća došao u zagrebački arheološki muzej.¹⁶⁾ Ulomku, koji je širok 45 cm, a debeo 10,5 cm, nedostaju gornji i donji dio teksta. Sačuvani dio natpisa u prijevodu glasi: »...oni koji vrše i koji budu vršili dužnost arhonta ne smiju prekršiti ovaj zaključak. Ako bi

¹⁵⁾ J. BRUNŠMID, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens (Wien 1898), str. 30, br. 26.

¹⁶⁾ J. BRUNŠMID, Die Inschriften ..., str. 92, br. 9.

ga pak netko prekršio, neka plati.... A logisti neka upišu ovu odluku u logistički zakon. Slijedeći ne bijahu prisutni: Ksenotimos sin Salle,.... sin Euthrona,.... sin Ksenokla,.... sin Aristarha...» Radi se očito o nekom zaključku isejske narodne skupštine, pa je velika šteta što se natpis nije našao u cjelini, jer bi u tom slučaju bio poznat i sadržaj odnosne odluke. No i ovako natpis predstavlja dragocjen povijesni izvor, jer izričito spominje arhonte i logiste. Arhonti su, kao i u drugim grčkim polisima, bili najviši izvršni organi vlasti. Što se pak tiče logista, njihova funkcija u Issi nije u potpunosti jasna. Osim u Ateni, gdje je kolegij od 10 logista bio nadležan za kontrolu zakonitosti i pravilnu upotrebu državnog novca, logisti se spominju u Efesu, Delosu, Astypaleji i u još par drugih polisa, među kojima — kako vidimo — i u Issi. Međutim broj članova ovog kolegija nije u spomenutim gradovima isti kao u Ateni, a i kompetencije im nisu u potpunosti poznate. U Issi, na temelju ovog natpisa, doznaje se da su logisti imali i zadatak da se brinu o redakciji zaključaka narodne skupštine, jer — kako natpis izričito kaže — »logisti neka upišu ovu odluku u logistički zakon«. Što znači taj »logistički zakon«, ne zna se ništa pouzdano. Ne će biti vjerojatno da označava zbornik odluka narodne skupštine različitog sadržaja, nego odlukâ koje se tiču samo jedne određene materije, po svojoj prilici materije financijskog karaktera.

3) ČETVRTASTA BAZA iz vapnenca (v. 0,30 m, š. 0,40 m, d. 0,32 m) pronađena 1891. god. u Visu, sada u Arheološkom muzeju u Splitu (Kat. A br. 1741). Na gornjoj strani baze nepravilna četvrtasta udubina (25×20 cm), duboka 4,5 cm, očito je služila za postavljanje neke statue. Prednja strana ima udubljeno i širokom profilacijom obrubljeno natpisno polje. Natpis je veoma kratak i u prijevodu glasi:

»U vrijeme kad su stratezi bili Drossos, Ammonios, Sofilos«.

Natpis pruža podatak da je u Issi postojala funkcija strategâ, što znači vojnih zapovjednikâ, po kojima je, kako iz natpisa proizlazi, bilo naznačeno i vrijeme kad je natpis uklesan. Na drugim natpisima, kako će se vidjeti, datacija se vrši po hieromnamonu (vrhovnom svećeniku polisa). Stoga se može pretpostaviti da je funkcija stratega u Issi bila periodična, tj. da su se stratezi birali samo u situacijama kad su predstojale, ili su se vodile, određene vojne operacije. U takvim slučajevima službeni dokumenti datirali su se — tako se barem čini — po stratezima.

Izvan samog otoka Visa pronađena su četiri natpisa (u Lumbaradi na Korčuli, u Trogiru, u Kaštel Sućurcu i u Solinu) koja, bez obzira na mjesto nalaza, predstavljaju ustvari spomenike Isse, jer su klesani za upotrebu na područnom teritoriju isejske države i

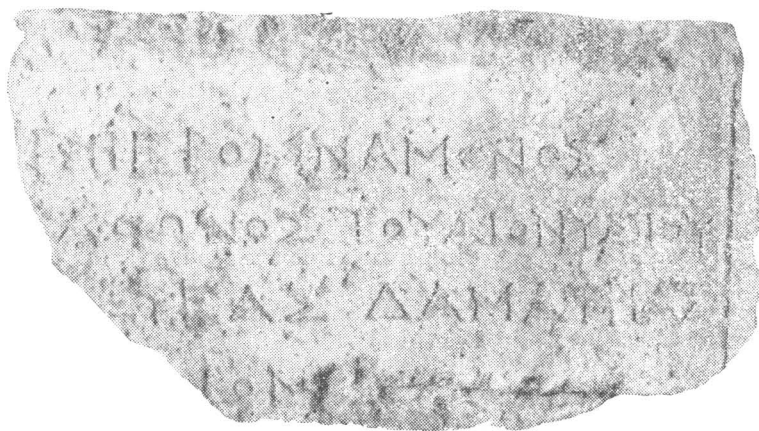
¹⁷⁾ J. BRUNŠMID, Die Inschriften..., str. 21, br. 8. Prije toga ovaj je natpis publicirao F. Bulić (Bull. dalm. XV, str. 132, br. 78).

predstavljaju u kamenu klesanu arhivsku građu na temelju koje se detaljnije upoznaje povijest ovog grčkog polisa na našoj obali. To su slijedeći natpisi:

4) MRAMORNA BAZA ugrađena u dvorištu ženskog benediktinskog samostana u Trogiru (vis. 36 cm, šir. 40,5 cm).¹⁸⁾ Natpisno polje na prednjoj strani uokvireno je dubokim profiliranim rubom. Natpis u prijevodu glasi:

»Za vrijeme kad je hieromnamon bio Euarej sin Teimasionov, a dužnost logistâ kad su vršili Dafnej, Oltion, Sallas, Tharsynont i Lysija, i kad je pisar bio Aristofan.«

Budući da Tragurion nije bio samostalan polis, nego isejska faktorija na kopnu, svi funkcioneri koji se spominju na natpisu ustvari su državni funkcioneri isejskog polisa. Inače, trogirski nat-

Grčki natpis sa spomenom hiromnamona Agathona i svećenice Damatrije. Arheološki muzej, Split

pis je važan jer između ostalog pruža podatak da se kolegij logista u Issi sastojao od pet lica, dakle ne kao u Ateni, nego kao, na primjer, u Delosu.

5) ČETVRTASTA BAZA iz domaćeg vapnenca. Nalazila se uzidana u jednoj zgradi u Kaštel Sućurcu,¹⁹⁾ sada u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu (vis. 27 cm, šir. 49 cm, deblj. 17,5 cm).

¹⁸⁾ F. BULIĆ, Bull. dalm. VIII, str. 27; J. BRUNŠMID, Die Inschriften . . . , str. 31. br. 27.

¹⁹⁾ J. BRUNŠMID, Die Inschriften . . . , str. 34, br. 32.

U natpisnom polju, kojeg se profilirani rub samo neznatno sačuvao, preostala su, i to nepotpuno, prva tri retka natpisa koji u prijevodu glasi:

»U vrijeme kad je hieromnamon bio Agathon sin Dionisijev, i kad je svećenica bila Damatrija«

Natpis je u svakom slučaju povijesni dokument postojanja jednog područnog isejskog naselja na kopnu, vjerojatno onog u Saloni, odakle je natpis nekim slučajem dospio u Kaštel Sućurac, iako nije isključeno da je pripadao nekom manjem arhitektonskom objektu što su ga Grci iz Isse, Traguriona ili Salone sagradili upravo na terenu današnjeg Kaštel Sućurca. Možda neobična okolnost da se u svrhu datiranja zajedno s hieromnamonom navodi i ime jedne svećenice indicira na mogućnost da se u ovom slučaju radilo o hramu neke božice.

6) PSEFIZMA O OSNIVANJU ISEJSKE KOLONIJE NA KORČULI, pronađena 1877. godine među porušenim zidovima crkvice na brežuljku Koludrt kod Lumbarde na Korčuli. Nalazi se u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Ploča, nepotpuna i razbijena u više komada, sadrži veoma opsežni natpis²⁰⁾ koji u prijevodu glasi:

»Neka je sa srećom! Za vrijeme kad je hieromnamon bio Praksidam ugovor koji načiniše isejski (koloni- ili logi-) sti s Pylloom i njegovim sinom Dazom. Ovo oni ugovoriše, a narodna skupština je donijela odluku: oni koji su prvi došli i obzidali grad neka unutar gradskih bedema uzmu po redu izdvojeno zemljište za gradnju kuće, a od izabrane zemlje izvan gradskih zidina svaki po tri pelethra kao prvi ždrijeb, od ostale pak zemlje određene dijelove. Neka se zapiše što je tko dobio. Jedan i pol pelethra neka bude u stalnom vlasništvu njihovom i njihovih potomaka. Naseljenici koji poslije dođu neka od nerazdijeljene zemlje uzmu četiri i pol pelethra. Neka se predstavnici vlasti zakunu da ne će ponovo dijeliti niti grad niti zemlju. Ako netko predloži protivno, i ako netko za to bude glasao, neka bude nečastan, a imovina neka mu postane svojinom grada. Onaj koji takvoga ubije neka bude bez kazne. Ovi su zauzeli zemlju i obzidali grad« (slijedi popis naseljenika razdjeljen u tri stupca prema trima dorskim filama: Dymanes, Hyleis i Pamphyloi).

²⁰⁾ Lumbardsku psefizmu čitali su i interpretirali pod kraj prošlog stoljeća J. BRUNŠMID (citirano djelo, str. 7—14), zatim W. DITTENBERGER (Sylloge inscriptionum graecarum II, str. 792—795). U novije doba problemom interpretacije tog spomenika bavili su se D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ (cit. djelo u bilj. 11) te P. LISIČAR, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951, str. 94 i dalje.

Citirani natpis, koji potječe vjerojatno negdje iz trećeg stoljeća prije početka naše ere,²¹⁾ pruža nam više podataka koji su od izuzetne važnosti za intičku povijest naših krajeva, posebno pak za povijest Isse. Iz natpisa, naime, doznajemo:

— Isejci osnivaju grad na otoku Korčuli, vjerojatno na nekom položaju blizu današnje Lumbarde, i naseljavaju ga svojim građanima. Što se tiče veličine posjeda u novoj naseobini, svi građani su pravno i imovinski izjednačeni i imaju određene privilegije u odnosu na one koji se naknadno u grad usele.

— Imena Pyllos i Dazos su ilirska. Iako se takva imena nalaze i među Ilirima iz južne Italije, gotovo je sigurno da se u našem slučaju radi o plemenskim prvacima na otoku Korčuli koji u ime domaćeg stanovništva ustupaju, ne znamo pod kojim uvjetima, dio plemenskog teritorija grčkim naseljenicima.

— Izrijeком se spominje narodna skupština koja donosi zaključak o ugovoru između Grka i Ilira. S obzirom da su pregovarači s grčke strane isejski kolonisti (ili, možda, u njihovo ime logisti, jer završetak te djelomično očuvane riječi na natpisu dozvoljava i jednu drugu mogućnost), logičan je zaključak da se radi o narodnoj skupštini Isse.

7) NATPISNA PLOČA IZ VAPNENCA, nepotpuna i u više komada, pronađena u Solinu.²²⁾ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (Kat. A br. 3633, 3266, 3701 i jedan fragment bez broja). Natpis, datiran po rimskim konzulima (godina 56/55 prije početka naše ere) i s oznakom dana u mjesecu (pet dana prije nona martovskih = 3. ožujka) govori o diplomatskoj akciji koju je Issa poduzela deset godina prije nego što je izgubila samostalnost i potpala pod rimsku vlast. Prijevod sačuvanog dijela teksta glasi:

»U godini kad su konzuli bili Gnej Lentul Marcellin i Lucije Marcije Filip a petog dana prije nona martovskih, odnosno u godini kad je hieromnamon bio Zopiros, mjeseca artemitija Pamfil sin Pamfilov, Kleempor sin Timasionov i Filoksen sin Dionizijev pođoše kao poslanici u Akvileju k Gaju Juliju Cezaru. Gaj Favenije sin Gajev iz tribusa Fabia

²¹⁾ Prije se je obično smatralo da je psefizma klesana već početkom IV stoljeća, a D. RENDIĆ - MIOČEVIĆ (cit. djelo u bilj. 11) ukazao je na povijesne razloge zbog kojih bi ovaj natpis trebalo datirati nešto poslije od dotad pretpostavljanog. Isti autor opširnije je to razradio u radu *Zur Frage der Datierung des Psephisma aus Lumbarda* (Archaeologia Iugoslavica VI, 77-80). U istom smislu dataciju lumbardske psefizme postavlja P. LISIČAR, Bilješke o grčkim natpisima iz Dalmacije (Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar 1966).

²²⁾ Ovaj veoma važni natpis prvi je objelodanio W. KUBITSCHKE (Jahrbuch für Altertumskunde I, Wien 1907). Naknadno se je pronašao još jedan fragment ovog natpisa, pa je o tome, kao i o dotadašnjoj literaturi o tom predmetu, pisao M. ABRAMIĆ, Grčki natpis iz Solina (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVII—XLVIII, str. 3—7). O određenim pojedinostima u čitanju natpisa raspravljao je u novije vrijeme D. RENDIĆ - MIOČEVIĆ, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII).

govorio je o slobodi Isejaca i o prijateljstvu između Rimljana i Isejaca «

Povijesni sadržaj, rekonstruiran na temelju ovog veoma važnog natpisa, bio bi slijedeći: Gaj Julije Cezar, poznati rimski vojskovođa i državnik, bio je spomenute godine također i prokonzul Ilirika, iako je tada boravio u Galiji i ondje vodio ratove protiv keltskih plemena. Zimi, kad se uslijed vremenskih prilika nisu mogle uspješno voditi ratne operacije, Cezar je svoje legije ostavljao u zimovalištima, a sam bi koristio priliku da dođe bliže Italiji da bi na neposredni način pratio politička previranja u samom Rimu. Tako se početkom 55. godine prije početka naše ere našao u Akvileji, veoma važnom ondašnjem strateškom i trgovačkom punktu u sjeveroistočnom uglu Jadranskog mora. Doznajući za to, Issa — tada još uvijek de iure slobodan i nezavisan grčki polis — uputila je u Akvileju poslanstvo od tri svoja građana da bi s Cezarom, vrhovnim predstavnikom rimske vlasti u Iliriku, vodili pregovore o »isejskoj slobodi i o prijateljstvu između Rimljana i Isejaca«, kako to natpis kaže. Nažalost daljnji tekst nedostaje, ali se razlozi navedenih razgovora mogu rekonstruirati iz opće povijesne konstalacije na ovoj obali u ono doba. Treba, naime, imati na umu da su isejski Grci bili vrlo sposobni trgovci i da su oni, boraveći u ovim krajevima već tri stoljeća, uspostavili trgovačke veze s Ilirima kako na primorju, tako i u unutrašnjosti. Tim njihovim ekonomsko-trgovačkim pozicijama zaprijetila je konkurentska opasnost od strane italskih trgovaca koji su se u toku I stoljeća prije početka naše ere sve više infiltrirali u Salonu, tako da su tada tu imali svoj »conventus civium Romanorum«. Zbog toga je sigurno dolazilo do nesporazuma i sporova, pa je vjerojatno to bio razlog zašto su Isejci poslali u Akvileju svoje poslanike s kojima je bio i Gaj Favenije, vjerovatno predstavnik konventa rimskih građana u Salonu.²³⁾ Cezar, kome toga časa nije bilo u interesu da izaziva sukobe na istočnoj Jadranskoj obali, mora da je intervenirao u pomirljivom smislu i tom prilikom dao Isejcima određene garancije. Da je rezultat poslanstva bio prema mišljenju Isejaca za njih povoljan, može se zaključiti po tome što su oni sami dali uklesati natpis i izložili ga u Salonu da bi o svemu mogli biti informirani i Grci i Italci koji su u tom trgovačkom pristaništu živjeli.

Da su međutim Cezarove garancije bile neiskrene, dokazuju događaji narednih godina kad su Isejci u građanskom ratu između Cezara i Pompeja pristali uz ovog posljednjeg²⁴⁾ da bi na koncu,

²³⁾ Navedenu povijesnu situaciju opširno je osvijetlio G. NOVAK, Isejska i rimska Salona (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 270, knj. I).

²⁴⁾ Važno je istaknuti da su u građanskom ratu između Cezara i Pompeja i drugi grčki polisi na Mediteranu, na primjer Massilia, pristajali uz Pompeja jer su očito u programu njegove stranke vidjeli garanciju za zaštitu svojih ekonomskih i političkih interesa. U tom smislu je simptomatično da je Pompej dobio naziv filhellenos (prijatelj Grka).

zajedno s njegovim porazom, izgubili definitivno vlastitu slobodu i državnu samostalnost.

Uz natpise treba svakako spomenuti i BRONČANE NOVCE koje je Issa kao samostalan polis kovala sve do nekako u sredini II stoljeća prije naše ere,²⁵⁾ i na kojima se više puta nalaze utisnuta slova ΙΣΣ, skraćénica za ΙΣΣΑΙΩΝ, što znači »(novac države) Isejaca«. Na najstarijim emisijama, tj. na onima s likom bradatog ili pak golobradog heroja, utisnuta su slova IONIO, a to je genitivni oblik imena legentarnog Jonija. Time je posebno potvrđeno da se Issa nazivala i »Jonijev otok«.

Prema J. Brunšmidu, koji je dosad najpotpunije sistematizirao grčku numizmatičku građu istočnog Jadrana, bilo bi 38 tipova novca kovanog u Issi.²⁶⁾ Mnogi od tih tipova su međusobno veoma slični: razlikuju se, naime, samo po nekom detalju. Kao osnovne tipove mogli bismo izdvojiti slijedeće:

1) Na prednjoj strani (aversu) profil golobradog muškarca s natpisom IONIO. Na stražnjoj strani (reversu) delfin. Promjer 24—28 mm, težina pretežno oko 16 grama.

2) Na prednjoj strani profil bradatog muškarca s natpisom IONIO. Na stražnjoj strani lavlja glava. Promjer i težina kao kod prethodnog tipa.

3) Na prednjoj strani glava Here s vijencem na glavi. Na stražnjoj strani delfin. Promjer oko 20 mm, a težina oko 7 grama.

4) Na prednjoj strani glava Nimfe s natpisom ΙΣΣΑ. Na stražnjoj strani zvijezda s osam krakova. Promjer 20 mm, težina pretežnim dijelom oko 6 grama.

5. Na prednjoj strani glava Atene s korintskim šljemom na glavi. Na stražnjoj strani koza s natpisom ΙΣ. Ovaj tip, kome je promjer većinom cca 20 mm, a težina oko 5—8 grama, ima naročito mnogo podtipova koji se razlikuju po veličini i težini (nešto su manji od spomenutog glavnog tipa), a i po ikonografskom prikazu na stražnjoj strani: umjesto kože pojavljuje se, naime, jelen ili košuta.

6) Na prednjoj strani jedan iza drugoga dva profila: lovrom ovjenčani Dioniz i Palada Atena s korintskim šljemom na glavi. Na stražnjoj strani grozd i natpis ΙΣ. Promjer 17 mm, težina oko 4 grama.

7) Na prednjoj strani amfora s natpisom ΙΣ. Na stražnjoj strani grozd. Promjer 19 mm, težina oko 6 grama.

8) Na prednjoj strani profil golobradog muškarca (Jonios?), a na stražnjoj strani posuda s dvije ručke između utisnutih slova

²⁵⁾ Poslije toga u Issi su se sve više upotrebljavali rimski (republikanski) novci, što je poseban dokaz sve većeg rimskog utjecaja na istočnoj jadranskoj obali.

²⁶⁾ J. BRUNŠMID, Die Inschriften . . . , str. 58—68.

1—Σ. Promjer 18 mm, težina oko 6 grama. Treba napomenuti da ovom tipu pripadaju i emisije isejskog novca dvostruko manje nominale, tj s težinom oko 3 grama.

Susjedni grčki gradovi na Jadranu (Pharos, Herakleia), a možda i neki ilirski dinasti, prekivali su isejski novac s tim da su povviše postojećih isejskih ikonografskih motiva utiskivali svoje vlastite.

Iako isejski novci, kao proizvod umjetnog obrta, ne dostižu likovni kvalitet novaca iz većih i kulturno razvijenih centara grčko-helenističkog svijeta, pojedinim njihovim primjercima i serijama — naročito onim starijima iz konca IV i početka III stoljeća — ne mogu se nijekati uspješno izražene značajke grčkog stilskog izraza. U svakom slučaju oni se po likovnoj kvaliteti izdvajaju iz kruga tzv barbarskih novaca, tj. onih koje su pod utjecajem grčke umjetnosti i kulture kovala razna keltska i ilirska plemena, odnosno njihove državice i dinasti.

Novaca Isse nađeno je i sačuvano otprilike tisuću i par stotina komada. Daleko najveći broj čuva se u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu, a ostali se nalaze po muzejima u našoj zemlji (Zagreb, Osijek, i dr.) i u inostranstvu (Beč, British Museum, i dr.).

OSTACI ARHITEKTURE »IN SITU«

1) GRADSKI BEDEMI

Kao i drugi grčki gradovi, tako je i Issa bila opasana bedemima koji su se djelomično sačuvali na zapadnoj, sjevernoj i istočnoj strani nekadašnjega grada na padinama Gradine. Što se tiče gradskog zida na južnoj strani, on nije sa sigurnošću konstatiran. Vjerojatno se nalazio se desetak metara od današnje linije morske obale,²⁷ ali je — kako se čini — nakon što je Issa izgubila samostalnost bio srušen, tako da je u rimsko doba grad prema luci i moru bio potpuno otvoren i slobodan.

Gradski bedemi Isse sačuvali su se ponajčešće samo u najdonjim slojevima svoje konstrukcije, ali bi na pojedinim mjestima arheološka iskapanja vjerojatno mogla u znatnoj mjeri otkriti i istaknuti njihovo spomeničko svojstvo. Širina bedema iznosi 2,4 m, a tehnika gradnje je »emplekton«, što znači da su vanjsko i unutrašnje lice

²⁷) G. NOVAK, Issa i isejska država (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LV, str. 43) kaže da je do rata 1941—1945 gradskih zidina »bilo . . . i na južnoj strani, spajajući tako istočni bedem sa zapadnim.« Nažalost, ne raspoložemo nikakvom dokumentacijom u tom smislu. Ostaci jednog masivnog zida otkrili su se prilikom građevinskog sondiranja ispod današnje asfaltne ceste (plan grada, B).

izrađeni od većih kamenih blokova, dok je unutrašnjost ispunjena neobrađenim kamenim kršem. Fasadno kamenje nejednake veličine, pravokutna oblika i bez malternog veziva postavljeno je u približno horizontalnim redovima (lithoi pseudisodomoi). Treba također istaknuti da u većini slučajeva na rubovima kamenih blokova nema

Gradski bedemi, istočni trakt s unutarnje strane

klesarski izrađenih udubljenja (anathyrosis) pomoću kojih je graditelj postizavao pravilnost horizontalnih, a više puta i vertikalnih linija pri izgradnji bedema. U cjelini uzevši, isejski gradski bedemi i tehnikom svoje gradnje i općim izgledom tipološki se uklapaju u fortifikacijsku arhitekturu IV—I st. stare ere u našim krajevima.

Sondažna istraživanja vršena na traktu isejskih gradskih bedema 1961. godine konstatirala su zanimljivi detalj koji je u sklopu obrambene funkcije imao bez sumnje određeni smisao. Zapadni, naime, gradski bedem ne ide u ravnoj liniji od dna prema vrhu Gradine, nego — na otprilike 130 m od današnje linije morske obale (plan grada C) — zavija pod pravim kutem prema vani praveći »koljeno« od cca 6 metara, i onda ponovo u ravnoj liniji nastavlja prema vrhu Gradine. Može biti da se tim zanimljivim elementom u izgradnji isejskih bedema htjelo na neki način nadoknaditi pomanjkanje kula, kojih postojanje do danas nije bilo moguće utvrditi. Posebno je zanimljivo i važno da je navedeno »koljeno« izvedeno na zapadnoj strani grada. Ukoliko je, naime, taj detalj imao obrambeni smisao, onda njegova primjena baš na jugozapadnom traktu gradskih bedema nalazi svoje opravdanje. Eventualnom, naime, napadaču najpogodniji pravac napada bio je upravo na toj strani grada, jer

Zapadni dio gradskih bedema (detalj gdje se ravna linija, idući od obale, lomi pod pravim kutom).

su se jedino na tom prostoru, zbog relativno male strmine terena, pružale mogućnosti za manevar i izgledi da se na najlakši način osvoje bedemi i prodre u sam grad. Negdje na toj strani — vjerojatno nešto sjevernije od opisanog »koljena« — nalazila su se gradska vrata kroz koja se iz grada izlazilo na groblje,²⁸⁾ pa je opisano »koljeno« gradskog zida moglo imati, umjesto kule, funkciju odbrane tih vrata.

2) OSTACI GRADSKIH ULICA

Osim u najdonjem dijelu grada — što će se vidjeti pri opisu velikih gradskih termi — dosad se nisu otkrili sigurni materijalni ostaci ulica antičke Isse, a niti drugi elementi (gradska vrata, trg i sl.) koji bi predstavljali čvrst oslonac na zaključke o urbanističkoj shemi grada. Postoje međutim neki indiciji na temelju kojih je dozvoljeno, dok arheološka istraživanja to ne potvrde ili ne opovrgnu, iznijeti pretpostavku o hipodamskoj urbanističkoj osnovi, tj. pretpostavku da je Issa imala pravilan raster gradskih ulica koje su se međusobno sjekle pod pravim kutom. S obzirom naime na okolnost da se antička Issa dizala na terasastoj konfiguraciji južnih padina današnje Gradine, vjerojatno su poprečne gradske komunikacije, tj. od istoka

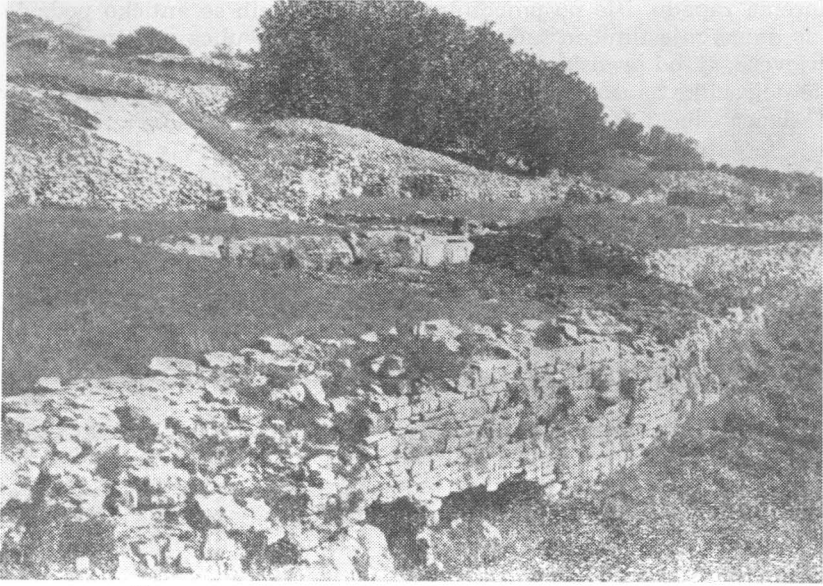
²⁸⁾ Groblja grčkih, kao poslije i rimskih gradova nalazila su se uz cestu odmah nakon što bi se izišlo iz grada. U isejskom slučaju, naravno, nije se radilo o cesti u pravom smislu, ali je bez sumnje kroz nekropolu vodila neka jednostavna komunikacija iz grada prema unutrašnjosti otoka.

prema zapadu, išle po pojedinim terasama kojih se antičko podziđe do danas mjestimično sačuvalo. Što se pak tiče ulica od juga prema sjeveru, tj. od gradske luke prema vrhu naselja, sigurno su se niveletne razlike terasastog terena rješavale pomoću stepenica, kao što je i danas slučaj za ulice u naseljima građenim na strmom terenu, a za što je jedan od tipičnih primjera i današnje naselje Vis. Na zračnom snimku južnih padina Gradine, a isto tako i pogledom na te padine iz suprotne strane više uvale, jasno se naziru unutar bedemima omeđenog područja četiri isprekidana, ali dosljedno u pravoj liniji obilježena pravca koji se penju od dna prema vrhu brijega. Te pravce čine djelomično sadašnji poljski putevi na tom području, a djelomično uzdužno nasute gomile po kojima, kao i po ostacima gradskih bedema, mjestimično rastu aloji dajući terenu na kome se dizao antički grad karakterističan pejzažni ugođaj. Vrlo je vjerojatno da je u navedenim pravolinijskim potezima sačuvana trasa antičkih ulica. Nije naime isključeno da današnji poljski putevi — doduše u reduciranim dimenzijama i ne uvijek potpuno dosljedno — predstavljaju kontinuitet isejskih gradskih ulica, a pod uzdužno nasutim gomilama da se još uvijek kriju i njihovi materijalni ostaci. Na takvu pretpostavku navodi i okolnost što se u jednoj od tih uzdužno nasutih gomila vide tragovi antičke konstrukcije za koju se može slutiti da predstavlja rub ulice sa stepenicama.²⁹⁾ Ako navedena zapažanja budu jednom potvrđena i arheološkim istraživanjima, onda je pretpostavka o hipodamski rješenom sistemu gradskih ulica opravdana, ali treba imati na umu da je u konkretnom slučaju Isse takvo rješenje diktirala ne samo teoretska urbanistička koncepcija, nego i sam teren na kome je Issa bila sagrađena. Četverokutno omeđen prostor na relativno strmoj padini brijega nudio je takav ulični raster kao gotovo jedino moguće praktično rješenje.

3) PODZIĐE TERASA U JUŽNOM DIJELU GRADA

Issa, kako je u uvodnom dijelu rečeno, bila je sagrađena na padinama brijega koji se terasasto spušta prema moru. Potporni zidovi tih terasa ponegdje su se do danas sačuvali, ali daleko najbolje i najpotpunije na najdonjoj terasi, na otprilike pedesetak metara od današnje morske obale. Na tom pak traktu posebno su zanimljivi i važni ostaci potpornog zida u istočnom dijelu, s lijeve strane današnjeg poljskog puta koji se — kad se dolazi s Prirova — penje prema gornjem dijelu Gradine (plan grada, E). Tu su navedeni ostaci vidljivi u dužini od cca 60 mteara, tačno koliko iznosi razmak između pretpostavljene dvije gradske ulice. Građen od manjih pravougaonih klesanaca, složenih u pravilnim horizontalnim nizovima i spojenih malterom, potporni je zid uzduž čitave svoje dužine raščlanjen u dvadesetak plitkih udubina (niša), širokih 1 m, koje

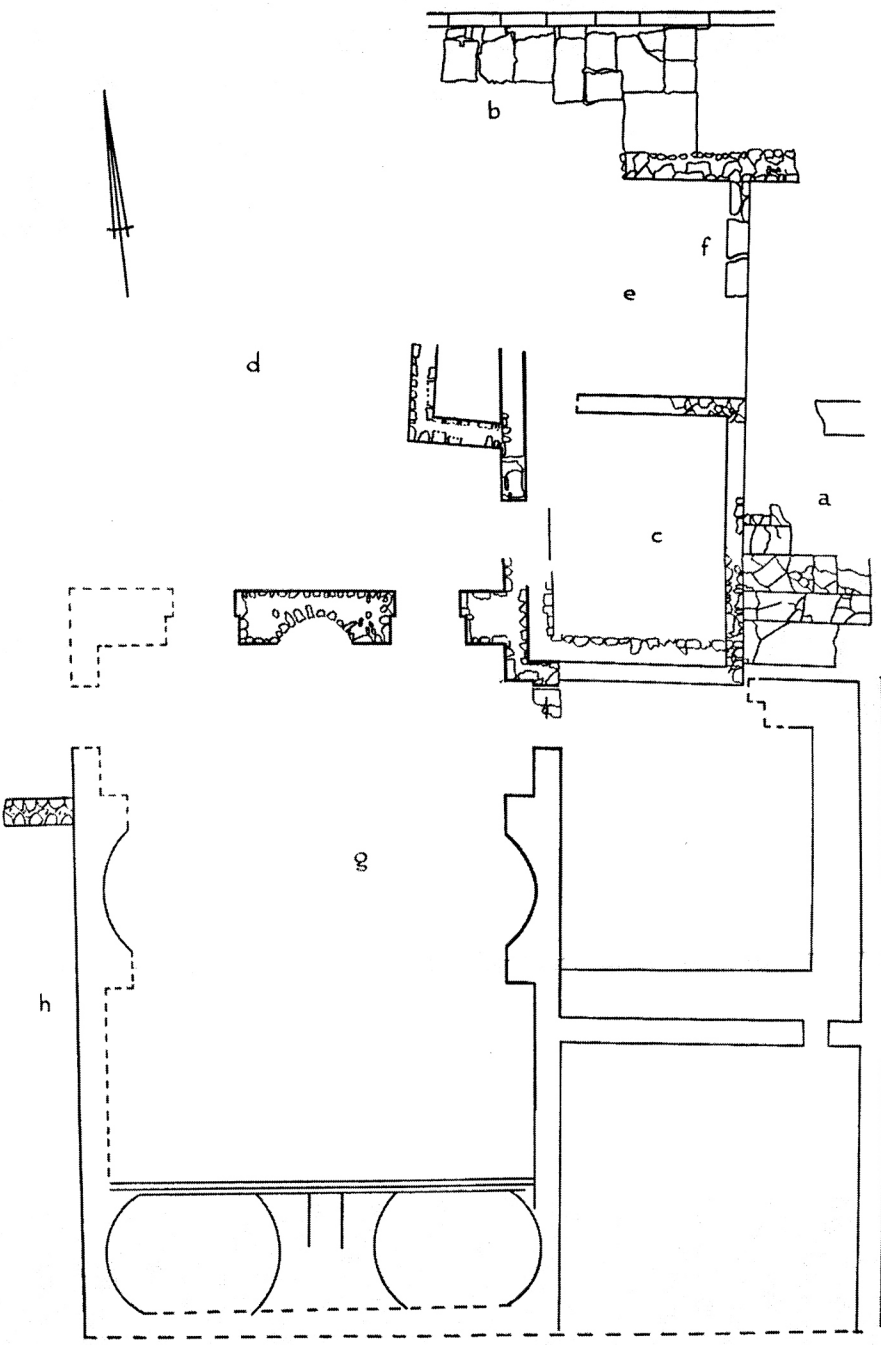
²⁹⁾ Vidi plan grada, D. Inače, o problemu ulica i gradskog rastera vidi B. GABRIČEVIĆ, cit. djelo u bilj. 13, gdje je donijeta i fotografija pretpostavljenog ostatka konstrukcije jedne od uzdužnih ulica.

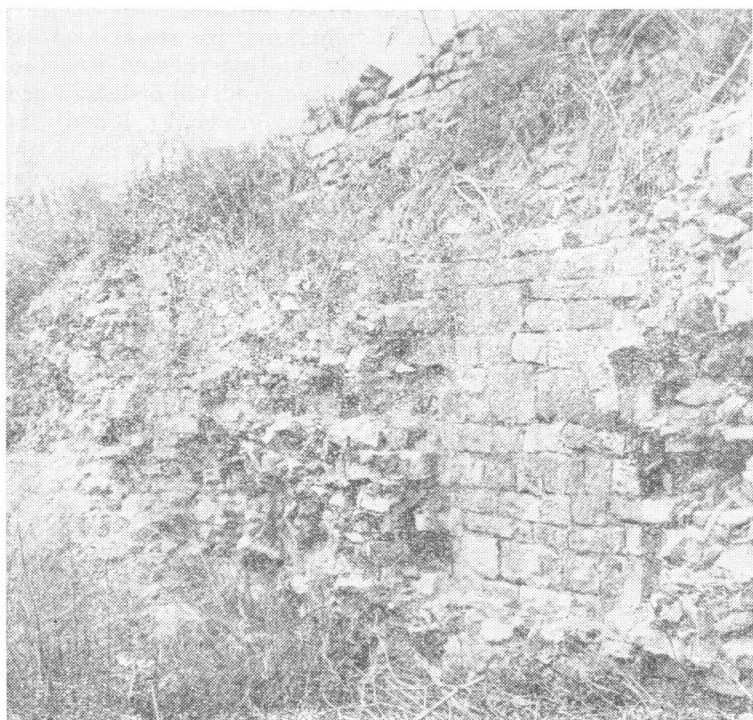

Antičko podzide na južnim padinama gradine

se ponavljaju u pravilnim razmacima od 1,2 metra. Očito je, dakle, da navedeni zid nije bio samo obično podzide koje je podržavalo gornju terasu, nego da je ujedno predstavljao i dio veoma reprezentativne javne arhitekture. Više je, naime, nego vjerovatno da je to bio 60 metara dugi trijem koji je, ukrašen statuama u nišama svog zida i rastvoren kolonadom prema moru, dominirao nad arhitektonski oblikovanim prostorom u donjem dijelu grada.³⁰⁾ Arheološkim putem na žalost pretpostavka o postojanju trijema na tom prostoru ne će se moći do kraja dokazati, jer je antička niveleta poda na toj terasi potpuno nestala, tako da su i sami temelji navedenog zida otkriveni i vidljivi. No, od iznimne je važnosti upozoriti na jedan natpis koji je sredinom prošlog stoljeća pronađen na ovom području (na katastarskoj čestici bivšeg vlasništva obitelji Zanella). Taj, inače najstariji latinski natpis pronađen u našoj

³⁰⁾ G. NOVAK, Vis, str. 68 pretpostavlja, doduše s oprezom, da se je ovdje nalazio forum (zabunom je navedeno »na Prirovu« umjesto »na podnožju Gradine«). Š. LJUBIĆ (Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen, XXII. Wien 1859) nagađa da bi ovo mogla biti linija južnog gradskog bedema, što je svakako netačno. Što se tiče samog foruma, on je mogao biti na ovom području, ali se mora imati u vidu i mogućnost da su poslije, u carsko doba, mogli nastajati i novi forumski prostori istočno od ovog područja, ondje gdje je danas tzv. Kanarija. Na ovu mogućnost upućuju nalazi monumentalnih rimskih statua koje su tu u blizini (na nekadašnjem vlasništvu obitelji Dojmi) nađene, a o kojima će biti opširno riječi u završnom dijelu ovog priloga.

Ostaci podziđa terase s nišama

zemlji,³¹) glasi: Q NVMERIVS Q F VEL RVFVS LEG PATRON PORTIC REFICIVND DE SVA PECVN COER IDEMQVE PROB (u prijevodu: Kvinto Numerije Rufo, sin Kvintov, iz tribusa Velina, vojni zapovjednik, pokrovitelj grada, iz svojih sredstava pobrinuo se za obnovu trijema i sam je izvršio kolaudaciju radova). Spomenuti Kvinto Numerije poznata je povijesna ličnost, jer je 56 godine prije početka naše ere bio u Rimu pučki tribun (→tribunus plebis←). Iz ovog natpisa doznaje se da je Kvinto Numerije — možda desetak godina nakon što je bio pučki tribun — bio ovdje u Dalmaciji, te da je kao patron Isse dao obnoviti jedan javni trijem. S obzirom da je natpis, kako je rečeno, naden na zemljištu ispod navedenog zida s nišama, dozvoljeno je smatrati da se radi upravo o trijemu o kome je ovdje riječ. Taj trijem postojao je i u vrijeme isejske samostalnosti, jer ga je Kvinto Numerije dao samo obnoviti. Nalaz brojnih monumentalnih skulptura iz rimskog perioda na tom području — o čemu će posebno biti riječi — dokazuje da su niše u zidu trijema služile da se u njima smjesti taj reprezentativni skulptorski ukras.

³¹) Natpis je odavna publiciran (CIL I, 605 i CIL III 3078), ali se nitko nije pozabavio njime kao izvorom za arheološko poznavanje Isse.

Idući od spomenutog trijema prema zapadu, potporni zid iste terase konstatiran je, ali samo u temeljima, iza stambenog sklopa Vitić, a onda se, dalje prema zapadu, vidljivi njegovi ostaci zapažaju na traktu koji izlazi iz linije zapadnih gradskih bedema i prodire na području nekropole na Martvilu (plan grada, F). I ovdje navedeni zid ne predstavlja samo podziđe gornje terase, nego je ujedno i sastavni dio arhitekture na donjoj terasi, jer su s njime organski spojeni ogradni zidovi prostorija širokih 3 metra, a na krajnje zapadnoj strani u njemu je oblikovan apsidalni prostor u sklopu termi kojih su ostaci bili otkriveni i uništeni prilikom izgradnje nogometnog igrališta 1953—1954. godine (plan grada, G). Ispred opisanog podziđa na ovom traktu, negdje na prostoru gdje je izgrađena stambena zgrada (projektant arh. F. Buškariol), nađen je sredinom prošlog stoljeća žrtvenik posvećen Merkuru, bogu trgovine.³²⁾ Nije stoga neosnovano pretpostavljati da su se tu, u prostorijama vezanim za podziđe gornje terase, nalazili dućani, odnosno agora antičke Isse.

4) TERME

Od arhitekture koja se nalazila između opisanog podziđa i same morske obale sačuvali su se ostaci velikih javnih termi kojima su zidovi, visoki nekoliko metara, sravnjeni sa zemljom potkraj Drugog svjetskog rata (plan grada, H). Arheološka istraživanja 1963. godine otkrila su — iako još uvijek nepotpuno — istočni dio tog objekta koji je za isejske prostorne odnose impozantnih dimenzija. Na sjevernoj strani terma otkriven je pločnik(a). Velike kamene ploče indiciraju da se radi o gradskoj ulici koja je sa sjeverne strane flankirala terme i koja se, pravcem svog protezanja od istoka prema zapadu, uklapa u prije pretpostavljeni ortogonalni sistem mreže gradskih ulica. Dio pločnika otkriven je i na sjeveroistočnoj strani (b), ali se čini da bi to mogao biti pločnik otkrivenog dvorišta u sklopu samih termi, jer se odatle direktno ulazi u prostoriju (c) koja je služila za svlačionicu (apodyterion), o čemu svjedoče tragovi zidanih klupa i udubina za ostavljanje haljine i obuće. Ulaz iz dvorišta u svlačionicu bio je djelomično rastvoren, što se može zaključiti po podnožju stupa koje je pronađeno tačno po sredini istočnog zida svlačionice. Podnožje i stup bili su građeni od manjih komada kamena i opeke, zatim ožbukani i bojadisani.

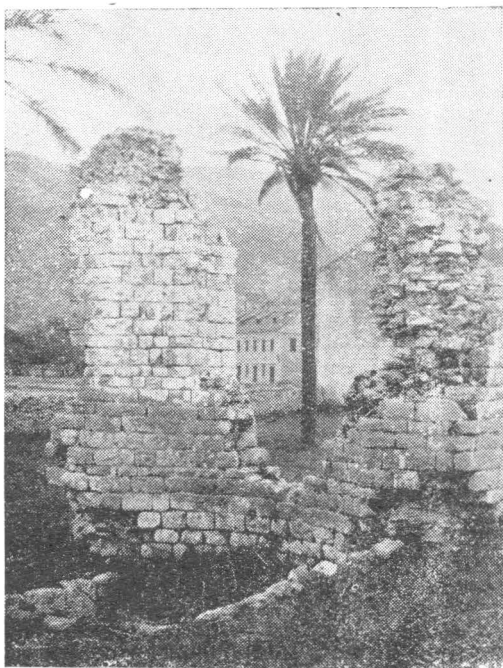
Iz svlačionice se ulazilo u veliku prostoriju (d) kojoj granice nisu definitivno utvrđene, a u kojoj je pod pokriven mozaikom geometrij-

³²⁾ Natpis je objavljen u CIL III 3076 i glasi:

L. PONTIVS CN F
MIRCVRIO
DEDIT

Potpuno isti tekst uklesan je i na grčkom jeziku. Pomanjkanje kognomena u imenskoj formuli Lucija Pontija ukazuje da se radi o natpisu koji bi mogao da bude datiran i u posljednja desetljeća prvog stoljeća stare ere, kad su italiski doseljenici u Issi, našavši se u grčkom ambijentu, morali svoje zavjetne spomenike klesati dvojezično da bi svima bili razumljivi.

skog motiva. Tačno na prijelazu (e) u sjeveroistočni dio (f) te velike dvorane izrađena su u mozaiku četiri plava delfina na bijeloj pozadini.

Zidovi terma (porušeni)

Južno od spomenute velike dvorane kroz dvoja vrata ulazilo se u drugu veliku prostoriju (g) pokrivenu također mozaikom jednostavnog geometrijskog ukrasa, ali po motivima različenog od onog u prostoriji na sjevernoj strani (d). Po sredini sjeverne, istočne i zapadne strane zidovi ove dvorane raščlanjeni su nišama, dok se na južnoj strani, pomoću tri stepenice, silazilo u dva mala basena.

Zapadno od opisane dvorane s nišama i s basenima počinje velika prostorija — pretpostavka o veličini može se dobiti s obzirom na konstatirane dimenzije od sjevera prema jugu — kojoj se, barem u početno otkrivenom dijelu, sačuvala samo donja niveleta s ostacima hipokausta, tj. uređaja za zagrijavanje zraka koji se odatle, kroz šuplje opeke ugrađene u zidovima, dizao i zagrijavao gornje prostorijske.

Dosadašnja istraživanja na području termi otkrila su nekoliko kanala prilično velikog profila, pa se — s obzirom na poznatu okolnost da u mjestu Vis nema danas izvora žive vode — postavlja

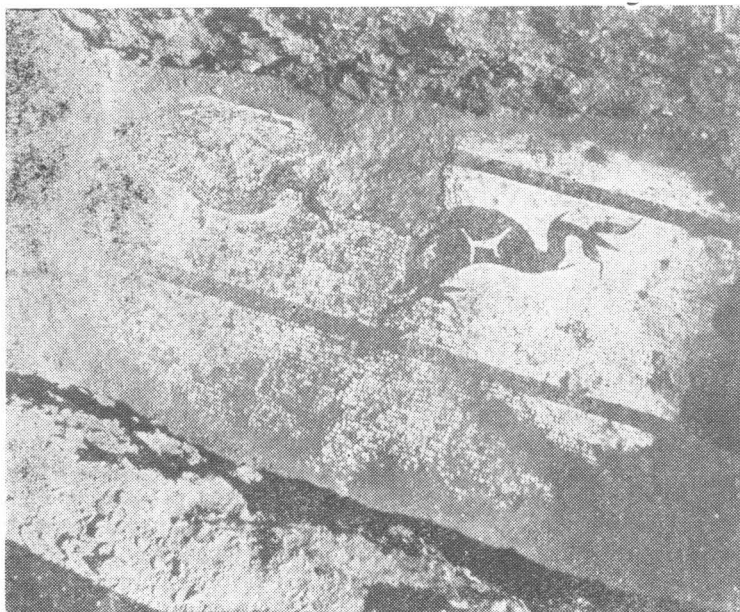

Podni mozaik u termama (dvorana g)

pitanje na koji su način ovako velike terme bile snabdijevane vodom. Teško je, naime, prihvatiti mogućnost da su za to bile dovoljne ma koliko velike cisterne s kišnicom. Nije isključeno da je u antičko doba negdje u blizini postojao izvor žive vode, ali se taj — imajući u vidu kraški karakter zemljišta i poznatu okolnost laganog ali postepenog spuštanja dalmatinske obale — u toku stoljeća izgubio.³³⁾ Isejske terme, građene karakterističnom rimskom tehnikom zidanja, bile su — kako se istraživanjima moglo ustanoviti — u par navrata popravljane i preadaptirane. Najevidentniji dokaz u tom smislu je arheološka situacija na prostoru velike dvorane s nišama i s basenom (g). Dva metra ispod mozaika pronađen je hipokaust iz ranije faze objekta, kao i kanalizacioni uređaj iz te faze. U vrijeme kad je građena prostorija s nišama i s basenom taj prvobitni hipokaust bio

³³⁾ Prilikom kopanja za temelje novogradnje zapadno od termi tvrdi se od strane nekolicine očevidaca da se je naišlo na izvor koji je onda — samo da bi se radovi mogli nastaviti — neodgovorno i u žurbi betoniran.

je nasut, i onda je izrađen mozaični pod.³⁴⁾ Ti isejski mozaici tehnički su veoma solidno rađeni, ali jednostavnošću svojih geometrijskih motiva — iako u sjevernoj dvorani (d) djeluju mekano i toplo — ne izdvajaju se iz visokog zanatskog prosjeka. Na velikoj površini tih geometrijskih motiva kao figuralno osvježanje komponirana su spomenuta četiri plava delfina koji se u veseloj igri valjaju po površini mora.

Prikaz delfina u mozaiku (Isejske terme na prijelazu dvorane »d« u »f«)

Arhitektura javnih termi, koje se nalaze i u najmanjim urbanim naseljima rimskog carstva, na poseban i veoma jasan način pokazuje karakteristike rimskog graditeljstva. U njima se, naime, sjedinjuje raznovrsnost građevnih konstrukcija (kombinacije pravolinijskih i svodovnih rješenja) i inventivnost u pronalaženju praktičnih instalacija (uređaji za zagrijavanje zraka, kanalizacioni uređaji) s racionalnošću u rasporedu prostora i s težnjom za estetskim efektima (mozaici, freske). U funkcionalnom pak smislu rimske terme nisu samo prostori za higijenu i njegu tijela, nego ujedno i mjesta gdje su se građani sastajali na razgovor i na druge oblike duhovne razonode. Njihovo postojanje u Issi povjesni je svjedok koliko je u prvim sto-

³⁴⁾ Može se s mnogo razloga petpostaviti da se ta druga faza u izgradnji isejskih termi odvijala negdje sredinom II stoljeća n. e. Indikativan u tom smislu — barem što se tiče terminusa post quem — je nalaz jednog novca cara Hadrijana u malteru južnog zida apodyteriona (prostorija c).

ljećima naše ere rimski tip antičke civilizacije bio dominantan i u onim gradovima na našoj obali gdje su grčki elemenat i grčke kulturne tradicije bili izuzetno jaki.

5) PROSTOR ISTOČNO OD TERMI

Što se je nalazilo na prostoru istočno od termi, tj. od današnjeg stambenog sklopa Vitić dalje prema istoku, tj. ispod prije opisanog trijema, nemoguće je iznositi pretpostavke koje bi se temeljile na čvrstim arheološkim podacima. Treba ipak spomenuti da se na tom području pronašao poslije Drugog svjetskog rata jedan rimski natpis³⁵⁾ koji glasi:

DRVSVS CAESAR T(i. aug. f. divi)
AVGVSTI NEPOS COS DE (sign. iterum)
PONTIFEX AVGVVR CAMP (um dedit)
P DOLABELLA LEG PRO (praetore)

(U prijevodu: Druz cezar, sin cara Tiberija i unuk božanskog Augusta, kad je po drugi put bio određen da slijedeće godine postane konzul, a dok je vršio funkciju pontifeksa i augura, dao je urediti prostor za vježbalište. Carski namjesnik u ovim krajevima bio je tada Publije Dolabela).

Natpis je veoma važan, jer s jedne strane pruža dotad nepoznati podatak da je u Issi oko 20. godine naše ere boravio Druz, sin cara Tiberija i vrlo poznata ličnost onog vremena, a s druge strane da je on u Issi dao izgraditi, ili možda urediti, neki prostor za vježbalište (campus). Kakav je to bio prostor, teško je nešto određenije reći, ali s obzirom na okolnost da se je to vježbalište — sudeći po mjestu gdje je natpis nađen — nalazilo na priobalskom platou, gdje se je sa sjeverne strane nalazio spomenuti reprezentativni trijem, a s istočne strane opisane javne terme, nije neosnovano tvrditi da se je navedeno vježbalište nalazilo u sklopu palestire, tj. arhitektonski oblikovanog prostora namjenjenog za atletske vježbe.

Ne zna se tačno gdje, ali po svoj prilici negdje na ovom području ili njegovoj blizini, nalazio se i jedan hram kome se sačuvao komad epistilne grede s triglifima i metopama (sada u Arheološkom muzeju u Splitu). U metopama se izmjenjuju prikazi volovske glave (bukranion), vrča i plitice. Motiv bukraniona javlja se vrlo često kao element dekoracije u klasičnoj grčkoj i rimskoj arhitekturi, a porijeklo vuče iz volovskih ili ovnujskih glava koje su se vješale oko oltara nakon što je životinja kao žrtva bila zaklana u čast bogovima. U metopama hramova dorskog stila bukranion se izmjenjuje s prikazom plitice, a u drugim stilovima — posebno pak u rimskoj arhitekturi — s karakterističnim vijencima i voćnim plodovima (festoni). Odsustvom barokno spletenih festona fragment epi-

³⁵⁾ Natpis je objelodanio i interpretirao D. RENDIĆ - MIOČEVIĆ, Druzov boravak u Dalmaciji (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIV, str. 41—50).

Ulomak kamene grede s frizom. Arheološki muzej, Split

stilne grede iz Visa pokazuje tendenciju k likovnoj strogosti dorskih uzora, pa bi to mogao biti indicij da je hram, kome je fragment pripadao, bio sagrađen prije nego što je rimska okupacija izvela na donjoj terasi grada značajne arhitektonske, a vjerojatno i urbanističke promjene.

Ako se u odnosu na područje najdonjeg platoa isejskog grada povežu sva dosad iznijeta arheološka zapažanja, kao i sadržaj epigrafičkih tekstova nađenih na tom području, onda proizlazi:

— da je dvadesetak metara od današnje morske obale (istočno uz stambeni sklop Vitić), duboko ispod današnje nivelete, konstatiran dio vrlo masivnog zida građenog velikim kamenim blokovima, što je vjerojatno temelj južnog gradskog bedema iz doba isejske samostalnosti, a koji je, nakon rimskog osvajanja, bio porušen;

— da se na zapadnoj strani grada potporni zid terase proširuje izvan linije zapadnih gradskih zidina i da ulazi na teren nekropole, s tim da arhitektura na tom potezu pokazuje karakteristike rimskog zidanja,

— da je tehnika zidanja kako potpornog zida s nišama tako i termi izrazito rimska,

— da dva natpisa govore o poznatim ličnostima iz rimske povijesti iz sredine prvog stoljeća prije početka naše ere (Kvinto Numerije Rufo), odnosno iz druge decenije naše ere (Druz), te da obje te ličnosti vrše u Issi značajne građevinske radove. Dedikant trećeg natpisa, posvećenog Merkur, je Lucije Poncije, očito italski naseljenik još iz vremena — kako se čini — isejske samostalnosti ili neposredno nakon što su Rimljani tu samostalnost dokinuli.

Na temelju iznijetih elemenata dozvoljeno je tvrditi da je nakon gubitka isejske političke samostalnosti najjužniji dio grada doživio velike arhitektonske preadaptacije i dopune, a vjerojatno i znatne urbanističke izmjene. Južni dio gradskih zidina bio je, naime, tada porušen, pa je čitav sklop trijema, palestere, termi i tržnice postao otvoren prema ulazu s mora. Takve arhitektonsko-urbanističke promjene, nastale koncem stare i početkom nove ere, imale su svoj duboki političko-društveni smisao: s rimske, naime, tačke gledišta to je značilo da je nastupio nov povijesni period, period mira i sigurnosti (»Pax Romana«) kad su i bedemi Isse, tog malog grčkog polisa koji se suprotstavio pobjedničkoj Cezarovoj stranci i neumitnoj logici povijesnih tokova, postali nepoželjni i suvišni.

6) OSTACI STAMBENE ARHITEKTURE

Isejska stambena zgrada nije nam u dovoljnoj mjeri poznata, ali je više nego vjerovatno da je u ovom našem polisu predvladavao tip jednokatne zgrade skromnih tlocrtnih dimenzija. Na takav zaključak upućuju ne samo analogije sa stambenom arhitekturom siromašnijih slojeva po gradovima helenističkog svijeta, nego i tragovi temelja kuća koji se mogu još uvijek vidjeti na nekoliko mjesta na području Gradine.³⁶⁾ Nešto puniji uvid u isejsku stambenu zgradu dobiven je prilikom sondažnih radova koje je prije nekoliko

Dio isejske kuće sa spremištima za hranu (sondažna iskopanja u zapadnom dijelu antičkog grada)

³⁶⁾ Temelji zgrade usječene u živac kamen izvršno se raspoznaju u istočnom dijelu grada, na drugoj terasi poviše tzv. Kanarije. Čini se da se ostaci zgrada vide i na gornjim terasama u istom (istočnom) dijelu grada (plan grada, L). Kao temelji zgrade usječene u živac kamen više puta se navode i tragovi uz morsku obalu kod klaonice, dakle izvan gradskih bedema s istočne strane.

godina vršio splitski arheološki muzej na otprilike sredini zapadnog dijela Gradine (plan grada, M). Tada je, naime, bio otkriven dio zgrade koja je, okrenuta glavnom fasadom prema jugu i suncu, imala sa sjeverne strane dva u živcu kamenu lijevkasto izdubljena i ožbukana spremišta za namirnice (hambari). Nedaleki površinski nalaz zidne žbuke, bojadisane intenzivnom crvenom bojom, govori da u toj zgradi — kao vjerovatno i u mnogima drugima u Issi — kultura stanovanja nije odstupala od prosječnih standarda koje je helenistička civilizacija širila po obalama Mediterana. No, osim spomenutog tipa kuće skromnijih dimenzija treba svakako pretpostavljati da je u Issi bila i poneka stambena zgrada složenijeg tlocrta kojoj je peristilski oblikovan vrt sa slobodno izloženim skulpturama davao karakter i ugođaj relativne raskoši. Vjerovatno u takvom jednom vrtu nalazilo se elegantno podnožje (sada u Arhe-

Kameno podnožje posude. Arheološki muzej, Split

ološkom muzeju u Splitu) na kome je stajala velika i plitka, ali nažalost nepronađena kamena posuda. Oštro profilirane kanelire ulaze i u okruglu sploštenu bazu. Time se s jedne strane naglašava organsko jedinstvo predmeta, a s druge strane stvara se plastično

razigrana podloga za kontrastne efekte svijetla i sjene. Na taj način i ovaj nosač kamene posude iz nekog poblize nam nepoznatog isejskog ambijenta primjer je sklonosti antičkog čovjeka da likovno oplemeni i jednostavnije predmete dnevne upotrebe.

Za opskrbu vodom isejskih stambenih zgrada služili su bunari bez obzira na vjerovatno postojanje izvora žive vode uz obalu mora, kao što je rečeno pri opisu terma. Ukoliko je, naime, takav izvor postojao, njime se — s obzirom na niveletne razlike — nisu mogli koristiti stanovnici gornjih terasa Gradine koji su stoga za podmirivanje dnevnih potreba morali graditi posebne bunare — cisterne. Značajni ostaci jedne takve cisterne — građene doduše u rimsko doba — postoje i danas po sredini Gradine, i to unutar poljske kućice vlasništva Ljube udove Brajčić (plan grada, N). Ta je kućica zapravo sagrađena nad ostacima zidova cisterne, pa kad bi se jednom odstranila ta recentna nadogradnja, pokazala bi se veoma dobro sačuvana rimska konstrukcija s počecima svodovnog zaobljenja, i to bi svakako bio vrijedan spomenički objekat preostao nam iz antičkog grada.³⁷⁾

Prirodni bunar u litici po sredini južnih padina Gradine

Pedesetak metara zapadno od spomenute poljske kućice, odnosno antičke cisterne, nalazi se u litici formiran prirodni bunar kome okolne velike ploče u živcu kamenu služe kao naplov za sakupljanje vode (plan grada, O). Normalno je pretpostaviti da je taj prirodni bunar bio korišten i u antičko doba, na što bi mogli ukazivati i odre-

³⁷⁾ Znatni ostaci vrlo čvrsto građene cisterne sačuvani su također uz sjeverni rub nogometnog igrališta na Mrtvilu (plan grada, P).

đeni arheološki indiciji. Danas je, naime, čitaj taj prirodni kompleks bunara ograđen suhozidom, ali se čini da se ponegdje mogu naslutiti i tragovi zida spojenog antičkim malterom. Posebno je važno svratiti pozornost na centralni položaj tog bunara u odnosu na južne padine Gradine. Nalazeći se, naime, po sredini antičkog gradskog areala, on bez sumnje već pri osnivanju grčke Isse nije mogao biti dan u vlasništvo pojedincu, nego je pripao gradu kao cjelini. Budući pak da se je u sistemu mitološko-religioznih shvaćanja grčkog svijeta svaki interesantniji prirodni fenomen — svaki izvor, svaki proplanak, svaka šuma, visovi planina i dubine mora — mogao preobraziti u antropomorfna božanska bića, ne bi bilo ništa neobična da je i prirodna litica s bunarom po sredini Gradine — pogotovu ako je već postojala određena tradicija ilirskih prastanovnika otoka u tom smislu — dobila svoju mitološko-religioznu interpretaciju. Da li je dozvoljeno pretpostaviti da su stoga isejski Grci uz navedeni prirodni zdenac podigli i određeni kulturni objekat — o tome bi mogla eventualno dati odgovor arheološka istraživanja na tom području.

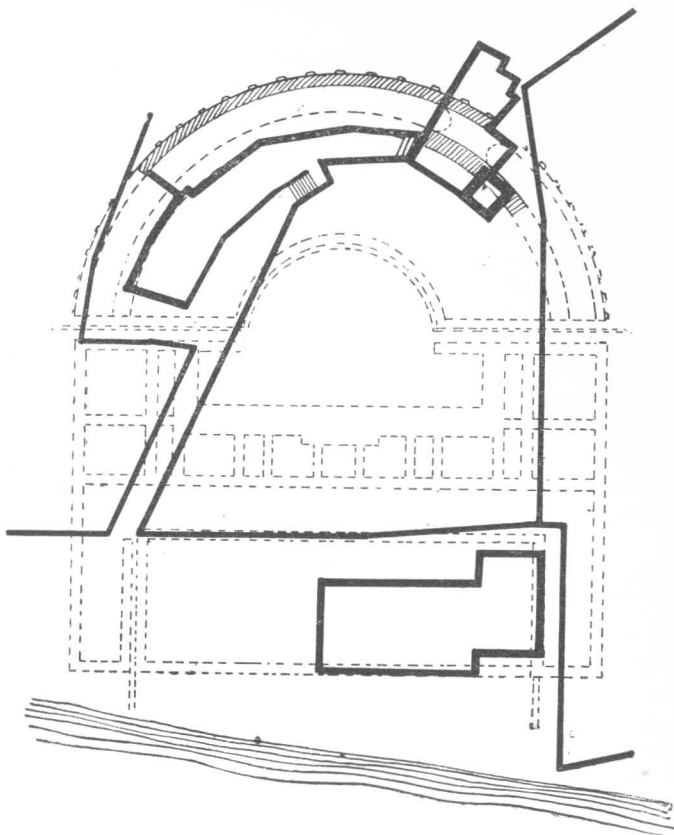
7) TEATAR

Od nekadašnjeg isejskog teatra, sagrađenog na poluotočiću Prirovu, vidljiv je danas samo poneki detalj, jer su u 16. stoljeću nad njegovim ostacima podignuti crkva i samostan konventualaca. Pod konac prošlog stoljeća viški amater-arheolog Apolonije Zanella vršio je na području teatra istraživanja,³⁸⁾ pa je kao rezultat objavio plan tog objekta.

Isejski teatar, kao antički teatri uopće, sastoji se od gledališta orhestre, proscenija i scene. Gledalište (theatron, cavea) obuhvaća u isejskom teatru 20 redova kamenih sjedišta koncentrično poredanih jedan poviše drugoga. Dužina svih redova zajedno iznosi 1.100 metara, što znači da je bilo mjesta za otprilike tri tisuće gledalaca. Polukružni prostor predstavlja orhestru na kojoj je prvobitno nastupao hor, ali koja je u rimsko doba izgubila tu svoju funkciju pa je stoga prostorno reducirana od potkovičastog na polukružni oblik, kao što je slučaj i u ovom isejskom slučaju. Kroz hodnike (parodoi) na krajevima orhestre gledaoci su ulazili u teatar te se onda iz orhestre penjali stepenicama i smještali na svoja mjesta. Iza orhestre nalazio se proscenij, na kome su recitali glumci, te kazališna zgrada, tzv. scena, koja je dekorom svoje fasade predstavljala arhitektonski raščlanjenu i vrlo često raskošno dekoriranu kulisu. Na fasadi scene bila su troja vrata kroz koja su glumci izlazili na pozornicu proscenija.

Isejski teatar na Prirovu ima sve elemente teatra građenih u rimsko doba (polukružna orhestra, široki proscenij, svodovno oblikovane supstrukcije na kojima se dižu četrnaest gornjih redova sjedišta

³⁸⁾ A. ZANELLA, Teatro romano a Lissa (Bull. dalm. XVI, str. 72—77 i 83—91).

Isejski teatar prema planu iz Bull. dalm. XXVI, tab. III. (punim crtama označeno današnje stanje samostanskog sklopa, a isprekidanim plan teatra)

u gledalištu), ali nije isključeno da se je na tom mjestu prethodno nalazio i jedan manji teatar iz helenističkog doba, tj. iz doba kad je Issa bila samostalan polis, s tim da je u rimsko doba bio nadograđen i preadaptiran.³⁹⁾ No o tome bi se s nešto više sigurnosti moglo govoriti tek nakon što se izvrše naknadna istraživanja.

Rimski arhitekt i pisac Vitruvije, koji je živio početkom naše ere, preporučuje da se gledalište ne orijentira prema jugu, što bi gledaoce izložilo sunčanoj žezi. Tako preporučuje Vitruvije, ali grčki teatri, građeni par stoljeća prije njega, orijentiraju gledalište prema konfiguraciji terena. U Sirakuzi, matičnom gradu Isse, gledalište je okrenuto upravo prema jugu, a takav je slučaj i ovdje u Issi. Možda

³⁹⁾ O pretpostavci da je na istom mjestu mogao postojati i jedan manji teatar iz ranije faze, vidi B. GABRIČEVIĆ, cit. djelo u bilj. 11, str. 118—119).

i u tome treba naslutiti indicij da se na mjestu rimskog teatra na Prirovu nalazio i jedan stariji iz helenističkog doba. Grčke kazališne priredbe organizirale su se uglavnom u zimskim mjesecima i u rano proljeće (svečanosti vezane uz dionisijski kult), a tada je orijentacija gledališta prema suncu i jugu bila poželjna i ugodna.

Od isejskog teatra danas je vidljiv dio vanjskog polukružnog zida gledališta. Nad tim je, naime, zidom nadograđen sjeverni zid današnjeg samostana koji je baš zbog toga i dobio polukružni oblik. Isto tako u podrumu samostana sačuvan je dio presvođenog hodnika koji je širok 2,5 m, a visok 4,8 metra. Taj presvođeni hodnik služio je kao nosač gornjih šest redova kamenih sjedišta u gledalištu. Ostali ostaci teatra su pod zemljom: južno od kazališne zgrade (scene)⁴⁰⁾ podignuta je samostanska crkva, nad orhestrom, pretežnim dijelom proscenija i kazališne zgrade prostire se samostanski vrt, dok je krajnje istočni dio čitavog teatarskog kompleksa ušao u groblje, gdje je prilikom kopanja grobova i zidanja grobnica vjerojatno potpuno uništen.

Prilikom Zanellinih istraživanja nađeno je na potručju teatra više arhitektonskih i skulpturalnih fragmenata.⁴¹⁾

Može biti da skulptorskom ukrasu isejskog teatra pripadaju također dva reljefa približno istih dimenzija, slično dekoriranog gornjeg ruba⁴²⁾ i jednako dosta slabe zanatske izrade.

Prvi od spomenutih reljefa nalazi se uzidan unutar samostana,⁴³⁾ a prikazuje žensku figuru kojoj je haljina u gornjem dijelu odgrnuta i prebačena preko lijevog ramena tako da se vide obnažene grudi do pojasa. U izdignutoj desnoj ruci drži okrugli predmet, a po

⁴⁰⁾ Južno od kazališne zgrade, na prostoru koji danas djelomično zauzima samostanska crkva, Zanella je otkrio vanjske zidove velikog pravokutnog prostora za koji smatra da se radi o nekoj vrsti pomoćne zgrade gdje su se gledaoci u slučaju kiše mogli skloniti.

⁴¹⁾ Na području teatra, prilikom Zanellinih istraživanja, našli su se slijedeći ulomci: »... jedan komad lijeve ruke jednog velikog kipa od bijela mramora, jedan torso malog kipa, 40 cm visok, ženska glava od jednog kamenog kipa, dva lijepa korintska kapitela i jedan jonski, nekoliko komada korniša od bijela marmora, komadi mramornog pločnika, pojedini komadi mramornih uresa koji su se bez sumnje nalazili uz prve stepenice...« (citirano prema G. NOVAK, Vis, str. 67, a što je navedeno prema Zanellinom izvještaju).

⁴²⁾ Veliku teškoću za egzatniju komparaciju navedenih dvaju reljefa predstavlja okolnost da je jedan od njih uzidan u hodniku samostana pa se ne mogu dobiti njegove tačne dimenzije, a drugi je sa svih strana, osim na prednjoj, potpuno pokriven materijalom koji se nataložio u moru, tako da se zdrava struktura kamena sa stražnje strane ne može prije čišćenja konstatirati (a to ne dozvoljava uvid u debljinu reljefne ploče). Ipak treba istaknuti jednu razliku pri izradi ornamenta. Na jednom je, naime, ornament izrađen u čitavoj visini ruba nad samim reljefom, a na drugom samo do polovine visine tog ruba. Motivi su ornamenta ponešto različiti, iako pripadaju istom repertoaru florealnih ukrasa.

⁴³⁾ Ovaj reljef spominje A. Zanella u svom izvještaju o istraživanjima na isejskom teatru navodeći da predstavljenju figuru neki smatraju Najadom, a neki pak Dijanom (vjerojatno se radi o usmenim saopćenjima koje su Zanelli dali Bulić, a možda i Brunšmid).

držanju tijela koje se u gornjem dijelu lagano svija unatrag moglo bi se zaključiti da se radi o prikazu jedne od Najada, ženskih božanstava šume koje se javljaju u ekstatičnoj pratnji boga Dionisa uz čiji je kult i vezan postanak kazališnih igara.

*Reljef Najade. Franjevački samostan na Prirovu
Reljef boga Marta. Arheološka zbirka, Vis*

Drugi reljef, koji se čuva u arheološkoj zbirki općine Vis, nađen je prije par godina u moru kod Prirova. Prikazana je gola muška figura s kacigom na glavi. U objema rukama drži po jedan predmet: u lijevoj je vjerojatno koplje s vrhom okrenutim prema dolje (što je nemoguće utvrditi, jer je reljef na donjoj strani manjkav i oštećen), a u desnoj neki predmet za koji bi se moglo pomišljati da se radi o kratkom maču u koricama. U svakom slučaju radi se o nekom božanskom ili diviniziranom liku, ali ukoliko je reljef stvarno pripadao arhitekturi teatra, onda je to bez sumnje Mars (grčki Ares), bog rata.

Pretpostavci da su oba reljefa, kojih je funkcionalna povezanost gotovo sigurna, pripadali skulptorskom dekoru isejskog teatra⁴⁴ išla bi prije svega u prilog okolnost, odnosno mjesto nalaza. Prvi je, kako je rečeno, uzidan unutar samog samostana, a to bi indiciralo na pretpostavku da je i nađen tu na mjestu teatra, među urušanim

⁴⁴) Navedeni reljefi mogli su biti uzidani, kao dio fugalnog dekorativnog niza, na prednjoj strani proscenija. U svakom slučaju Mart je bio na kraju lijeve strane, jer mu je ta strana također obrađena (možda s predstavom nekog kulturnog predmeta), dok je desna ravno sječena da bi se mogla priljubiti uz susjedni reljef na desnoj strani.

kamenjem od kojeg je samostan i sagrađen. Isto tako i reljef Marsa, nađen u moru pod obalom Prirova, vjerojatno je pripadao arhitekturi na samom Prirovu, a to bi značilo arhitekturi teatra.

Oba reljefa su izrazito provincijski rad, i to dosta slabe umjetničke kvalitete. Ikonografski, tehnički i stilski detalji govore da se radi o reljefima iz već pomalo poodmaklog rimskog perioda (II stoljeće naše ere). To bi navodilo na pomisao da oni nisu istovremeni sa samom gradnjom teatra, nego da su izrađeni prilikom nekih naknadnih radova na tom objektu.

ISEJSKA NEKROPOLA

Nekropola, tj. groblje antičke Isse, nalazila se izvan zapadnih gradskih zidina, na predjelu koji je — baš zbog toga što se na njemu pri dubljem kopanju nailazilo na grobove — dobio slavenski naziv Martvilo.

Velik dio isejskih grobnica — kako je u uvodnom dijelu rečeno — pretražen je i uništen bez arheološke kontrole i evidencije. Izuzetak čine nekoliko grobnica koje je splitski Arheološki muzej istražio 1955. godine i koje predstavljaju glavni izvor za poznavanje pogrebne prakse iz helenističkog doba u Issi.⁴⁵⁾

U doba svoje samostalnosti, što znači u IV, III, II i u prvoj polovini I stoljeća prije početka naše ere, Isejci su svoje mrtve sahranjivali (a ne spaljivali) te uz njihova tijela postavljali brojne priloge (posuđe, lampe, terakotnu plastiku, školjke, komade novca). Korjeni vjerovanjâ koja su uvjetovala polaganje takvih priloga u grobove vuku se u daleka prehistorijska vremena, ali u helenističko doba to je bila tradicijom ustaljena konvencija i poseban aspekt pijeteta što ga je antički čovjek iskazivao mrtvima. U sklopu nekropole na Martvilu pronađene su doduše i kamene urne s pepelom mrtvacâ, ali to je kasnija pojava (oko početka naše ere) nastala kao rezultat infiltracije rimskih građana iz Italije.⁴⁶⁾ Isejsko domaće stanovništvo držalo se, kako se čini, i dalje svojih tradicija te je i u doba rimske vlasti prakticiralo sahranjivanje, a ne spaljivanje mrtvacâ.

1) ARHITEKTURA GROBA

Arhitektura običnog helenističkog groba u Issi je veoma jednostavna: četiri vertikalno postavljene i otprilike 1 metar visoke kamene ploče — dvije veće (cca 2 m) uzduž, a dvije manje (cca 0,9 m) poprijeko — prave ustvari veliki kameni sanduk koji se onda odozgor

⁴⁵⁾ M. NIKOLANCI, Helenistička nekropola Isse (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXIII—LXIV) prvi je obradio složene probleme koje je pružao dosad pronađeni materijal na isejskoj nekropoli.

⁴⁶⁾ M. NIKOLANCI, Novi antikni nalazi u Visu i Splitu (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIV) objavio je nalaz od devet komada kamenih urnâ datirajući ovaj dio rimske nekropole u Issi pod konac prvog i u početak drugog stoljeća n. e.

Isejski grob iz helenističke faze na Martvilu

zatvara obično dvjema pločama. Dno takvog groba, koji je sav ukopan u zemlju, nije popločano, nego se mrtvac s prilozima postavljao direktno na zemlju, odnosno — kako je u jednom od grobova istraženih 1955. godine konstatirano — na sloj morskog pijeska kojim je dno grobnice bilo nasuto. U grobnicu navedenih dimenzija sahranjivano je nekoliko, obično 3—5 pokojnika koji su očito bili u tijesnoj rodbinskoj vezi. Jedna obitelj mogla je imati i par grobnica, na što indicira okolnost da su manje grupe takvih grobnica gusto grupirane jedna do druge. Na zajedničkom takvom grobnom arealu odnosna obitelj podizala je jedan ili više nadgrobnih spomenika.

Orijentacija isejskih grobnica nije se izvodila po nekom ustaljenom pravilu, a isto tako ni mrtvaci unutar grobnice nisu se polagali uvijek u istom smjeru. Što se tiče količine grobnih priloga, u jednoj grobnici utvrđeno je oko 70 posuda na četiri mrtvaca, a uz to i par komada keramičke plastike. No, taj grob je bio ipak nešto bogatiji od ostalih.

2) NADGROBNI SPOMENIK

Tip isejskog nadgrobnog spomenika je jednostavna stela. Od desetak pronađenih takvih nadgrobnih spomenika, koji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu, najljepša i za grčki osjećaj mjere najkarakterističnija je ona s urezanim imenima sedmorice pokojnika među kojima je prvi Protarh sin Euheride. Unutar trokutnog zabata je izrađena osmerolisna rozeta, dok su akroteriji otučeni i nedostaju. Ispod zabata plastično su izvučena dva niza ukrasnih motiva: u gornjem ovuli, a u donjem triglifi i metope. Čitav taj arhitektonski izgled gornjeg dijela stele otkriva i sadržajni smisao spomenika: radi

se o ideji da nadgrobnni spomenik predstavlja fasadu malog hrama (naiskos). Tu istu ideju hrama u još potpunijoj mjeri pruža velika stela pronađena u Visu sredinom prošlog stoljeća, a koja se također nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu. Na toj poznatoj steli, koja se i veličinom izdvaja od ostalih (v. 1,72 m, š. 0,65 m), prikazana su dvokrilna zatvorena vrata nad kojima se dižu arhitrav, vijenac i zabat. Na slobodnim prostorima arhitrava i samih vrata urezana su imena osmorice pokojnika koji su — sudeći i po pravilnoj izmjeni imena u pojedinim generacijama — u najužoj rodbinskoj vezi. Motivom vratiju ova stela predstavlja poseban tip isejskog nadgrobnog spomenika, a neke pojedinosti njezine izrade podsjećaju na radionice grčkih gradova u južnoj Italiji⁴⁷).

I dosad je bilo slobodno pretpostavljati da su se u rimsko doba — barem od trećeg stoljeća naše ere — u Issi kao jedan od reprezentativnih oblika grobnice upotrebljavali i sarkofazi. Ovog puta objavljujemo materijal na temelju kojeg se vidi da su takva pretpostavljanja potpuno realna. U Issi su, naime, pronađeni fragmenti dvaju sarkofaga koji su tim dragocjeniji jer potječu iz vremenskog perioda (otprilike od početka trećeg do u početak četvrtog stoljeća naše ere) za koji nam, u odnosu na poznavanje Isse, gotovo potpuno nedostaju i literarni i arheološki dokumenti.

Na prvom od tih, inače mramornih, fragmenata koji se nalazi u splitskom arheološkom muzeju⁴⁸), sačuvana je u visokom reljefu

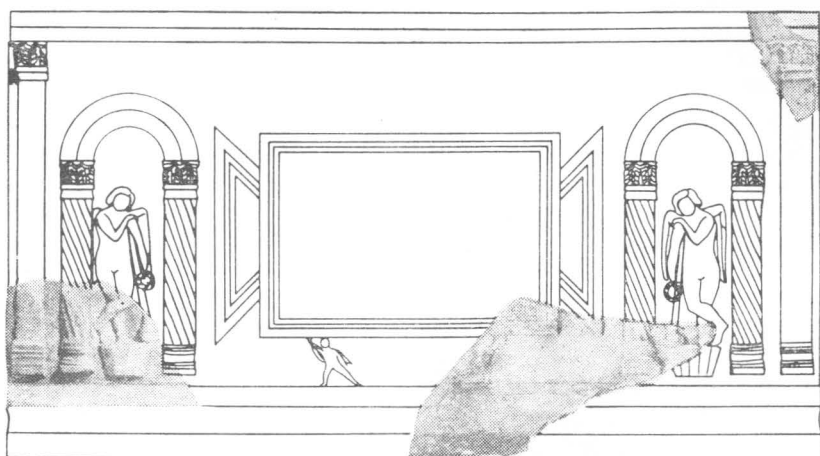
*Ulomak figuralne kompozicije
neoatičkog sarkofaga iz Visa.
Arheološki muzej, Split*

⁴⁷) M. NIKOLANCI (Helenistička nekropola Isse) pomišlja na Tarent. i to na temelju tipa kapitela na pilastrima koji uokviruju spomenutu stelu.

⁴⁸) Na fragmentu stoji oznaka »Vis«, ali nedostaju bilo kakvi podaci o vremenu i okolnostima nalaza.

izrađena ženska glava. Okruglim urezima označene zjenice i tehnika svrdla kojom je rađena kosa, skupljena na zatiljku u karakterističnu pundžu, govore o radu koji neće biti stariji od II stoljeća naše ere. Profilirani rub na gornjoj strani, kao i debljina komada, dokaz su da se radi o fragmentu figuralno ukrašenog sarkofaga, dok sama glava, ekstatično zabačena unatrag, upućuje na detalj iz neke složene kompozicije uzete iz dionizijskog (bakhičkog) kruga. Bio je to, dakle, jedan od onih sarkofaga koji su se — raskošno ukrašeni scenama mitološkog sadržaja — od konca drugog do u drugu polovinu trećeg stoljeća proizvodili u atičkim radionicama i odatle eksportirali u centre zapadnog Mediterana, među ostalima i u Saŕonu gdje su se takvi sarkofazi, odnosno njihovi fragmenti, našli u prilično velikom broju (sarkofag s prikazom lova na kalidonskog vepra, kentauromahije, itd.).

Drugom sarkofagu pripadaju tri ulomka pronađena 1954. godine prilikom devastacije isejske nekropole da bi se proširilo nogometno

Sarkofag tipa »sa stupovima« (sačuvani ulomci s rekonstrukcijom)

igralište. Sva tri ulomka pripadaju prednjoj plohi sarkofaga — dva manja krajnje lijevoj, a veći desnoj strani — i po njima je moguće dobiti sliku čitave arhitektonsko-skulpturalne kompozicije. To je sarkofag tipa »sa stupovima«, odnosno »s arkadama«, koji se javlja već nekako početkom trećeg stoljeća naše ere i traje do duboko u srednji vijek odražavajući, naravno, ikonografske i stilske varijante pojedinih razvojnih faza unutar tog širokog vremenskog raspona.^{48a)}

^{48a)} Ovaj primjerak iz Visa pripada onom krugu sarkofaga »sa stupovima« koji su u toku III st. n. e. bili rašireni u sjevernoj Italiji. Na te veze s radionicama sjeverne Italije ukazuje karakteristična pojedinost da se sa strana, kao okvir arhitektonske kompozicije, javljaju umjesto

Naš viški primjerak međutim neće ni u kom slučaju biti mlađi od početka IV stoljeća s obzirom na prisutnost dvaju Erota koji spuštanim bakljama simboliziraju prestanak života u ikonografskoj konvenciji poganskih shvaćanja.

3) NADGROBNA ARHITEKTURA

Groblja grčkih polisa, postavljena uz cestu izvan gradskih vrata, različitošću oblika svojih nadgrobnih spomenika otkrivaju brojne i važne aspekte kulture antičkog svijeta. Lukijan iz Samosate, sofista i veoma plodni pisac iz II stoljeća naše ere, u jednom svom spisu kaže: »... Pri ulazu u grad možeš vidjeti one grobne humke, stupove i piramide... Zašto ljudi vijencima kite to kamenje i lijevaju na nj mirisna ulja?« I na isejsku nekropolu na Matrvilu mogu se bez sumnje primijeniti Lukijanove riječi. Slobodno je, naime, tvrditi da je i na isejskoj nekropoli, osim jednostavnih stela, bilo i drugih, složenijih i monumentalnijih nadgrobnih spomenika. Kada je 1930. godine na zapadnom kraju Martvila građena kuća Radišić, pronađeni su i otpremljeni u splitski arheološki muzej fragmenti mozaika, fresaka i skulpture koji su pripadali očito nekoj monumentalnoj grobnoj arhitekturi, odnosno mauzoleju neke bogatije i uglednije isejske obitelji. Među materijalom koji je pronađen tom prilikom posebno se ističu glave izrađene iz gipsa pomješanog sa finim pijeskom (stucco).⁴⁹⁾ Dvije od tih glava — jedna muškarca, a druga žene — su čitave te svojim ekspresionizmom zauzimaju posebno mjesto u antičkoj plastici naših krajeva. Stražnji dio tih stucco figura ravno je otsječen, a željezni klin nađen u njima govori da su te glave bile pričvršćene uz zid unutar mauzoleja. Zbog pomanjkanja portretnih crta, kao i odsustva bilo kojeg ikonografskog atributa, teško je kazati što te glave ustvari predstavljaju. Možda su one, depersonalizirane i pričvršćene na gornjem dijelu zida unutar mauzoleja, imale zadatak da izazovu ideju o diviniziranim pokojnicima.⁵⁰⁾

Djelomičan, ali veoma sugestivan uvid u vanjsku dekoraciju takvih mauzoleja — a isto tako i u dekoraciju druge reprezentativne helenističke arhitekture u Issi — pružaju nam uske i tanke mra-

stupova pilastri. Od sjeveroitalskih sarkofaga koji bi otprilike — sudeći po ikonografskom motivu Erota — bili istovremeni s ovim viškim, dolazi u obzir za komparaciju poznati sarkofag Marka Aurelija Macedona iz Museo Nazionale u Ravenni, od kojega se viški primjerak razlikuje po tome što se natpisno polje, smješteno po sredini prednje plohe, ne nalazi među stupovima koji nose trokutni zabat, nego u tabuli ansati.

Što se tiče donijete rekonstrukcije viškog sarkofaga, treba imati u vidu da prostor poviše tabule ansate sigurno nije bio prazan, kako bi se to iz predložene sheme rekonstrukcije moglo pričiniti, nego je vjerovatno bio ispunjen dekorativnim elementom festona.

⁴⁹⁾ Fotografije dviju od tih glava donio je G. Novak (Vis, sl. 30), ali je u legendi zabunom uneseno da su navedene skulpture rađene iz gline.

⁵⁰⁾ Takvo mišljenje zastupa M. NIKOLANCI (Helenistička nekropola Isse) koji se je dosad jedini i s arheološke tačke gledišta pozabavio problemom navedenih stucco skulptura.

Helenistička glava iz Visa. Stucco. Arheološki muzej, Split

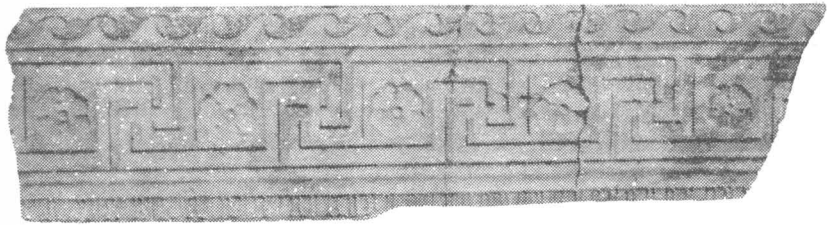
morne ploče kojih se je, u većim ili manjim fragmentima, našlo u Visu na okupu više komada. Na krajevima tih ploča su uski rubovi s motivima »pasjeg skoka«, odnosno kimationa, a po sredini na širokoj traci teče meandar s rozetama u slobodnim dijelovima polja. Te su ploče jedinstveni nalaz svoje vrste u našoj zemlji, a bile su — kako pretpostavlja nedavno izvršena rekonstrukcija, pričvršćene na kamenu pozadinu zida kao dekorativna oplata dovratnika i nadvratnika ulaznih vratiju.⁵⁴⁾

4) GROBNI PRILOZI

a) Posuđe

Kao i inače u grobnicama grčko-helenističkog svijeta, tako i u Issi najbrojniju vrstu grobnih priloga predstavlja keramičko posuđe različitog oblika i dimenzija, a koje pokazuje sve karakteristike helenističke, odnosno kasnohelenističke produkcije u grčkim centrima južne Italije. Donji dio vanjske stijenke tih crnofirnisovanih posuda vrlo često je ukrašen tankim vertikalnim žlijebovima (kanelire), a na gornjem glatkom dijelu izveden je, ali ne uvijek, u žutoj, bijeloj i crvenoj boji motiv ženske glave, golubice, stiliziranog lišća i groz-

⁵⁴⁾ Također i ovim problemom prvi se pozabavio M. NIKOLANCI (Helenistička nekropola Issa) donijevši rekonstrukciju mramorne oplate vratiju.

Mramorna oplata dovratnika. Arheološki muzej, Split

dova, odnosno neki drugi stilizirani ili izrazito geometrijski motiv. Iako, prema tome, isejsko posuđe ne zauzima posebno mjesto u primjenjenoj umjetnosti onog vremena (IV—I stoljeće prije početka naše ere), jer su takvi oblici i slikarski ukras tipični za radionice južnoitalskih grčkih centara (Egnatia, Canosa, Ruvo, Tarentum, itd.), ono je za otok Vis od istaknute važnosti i kao spomeničko naslijeđe helenističkog obrta i kao arheološki materijal na temelju kojeg se mogu osvijetliti određena pitanja iz rane antičke povijesti naših krajeva. Jedno od takvih je i pitanje da li je u Issi postojala samostalna keramička produkcija.

S jedne, naime, strane — kako je rečeno — isejsko posuđe ne izdvaja se iz grupe južnoitalskih radionica, ali s druge strane treba istaknuti da je u Issi, prilikom izgradnje nogometnog igrališta, na sjeveroistočnoj strani tog prostora pronađena velika keramička peć⁵²⁾ koja je očito u velikoj mjeri proizvodila keramičke predmete za potrebe pogrebnog rituala. To se daje zaključiti iz činjenice da je bila smještena baš na samom groblju, odnosno na samom ulazu u groblje kad se dolazi iz grada. Moglo bi se stoga pretpostaviti ili da je isejska lončarska peć proizvodila konvencionalne oblike posuđa bez ikakva slikarskog ukrasa (tzv. vretenaste lekite kojih je u grobnicama na Martvilu nađena velika količina), ili pak da su se tu proizvodile i crnofirnisovane posude s jednostavnim slikarskim ukrasom, s tim da su to radili majstori iz južnoitalskih centara koji su, došavši u Issu, držali se tehnoloških i obrtno-umjetničkih tradicija svoje matične postojbine.⁵³⁾ No, s obzirom na okolnost da još nije do kraja izvršena komparacija s helenističkim posuđem iz južne Italije, postoji mogućnost da se identificiraju tipovi izrađeni u samoj Issi, te da se na taj način utvrdi makar i skromno stvaralaštvo naše obale u sklopu općeg helenističkog obrta i primjenjene umjetnosti tog za našu situaciju protohistorijskog perioda.

Posuđe iz isejskih grobnica sačuvano je u prilično velikom broju — možda par stotina komada — i najvećim se dijelom nalazi u Arhe-

⁵²⁾ M. ABRAMIĆ, Arheološka istraživanja grčke kolonije Isse na otoku Visu (Ljetopis JAZU 1946—1948, knj. 55)

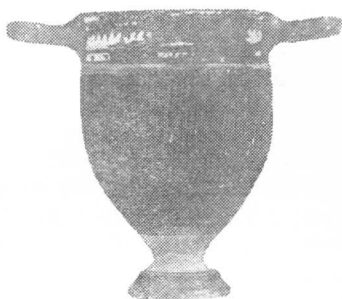
⁵³⁾ Ova druga mogućnost čini se više vjerovatna. Teško je, naime, pretpostaviti — s obzirom na količine takvog posuđa i na veliki vremenski raspon njegove upotrebe u Issi — da se radi isključivo o importu.

ološkom muzeju u Splitu i u arheološkoj zbirci općine Vis. Mnogo je toga — ne samo keramičkih predmeta, nego i drugih umjetnina — nalazilo se u privatnom vlasništvu te je, uslijed ovih ili onih razloga, rastureno i izgubljeno.⁵⁴⁾

Ako izuzmemo velike količine jednostavnih i nebojadisanih vrenastih lekita, u isejskim grobnicama pronađeni su brojni i raznovrsni oblici grčko-helenističkog posuđa: oinohoe, pelike, skyphosi, lebeti, hidrije, askosi, aribali, i drugi.

O i n o h o e je vrč za vino kome je karakterističan valoviti troilni otvor (tzv. triloba) te visoki vrat koji se postepeno, bez naglog prelaza, spaja s donjim trbušastim dijelom posude. Na većini isejskih oinohoa izveden je i skromni slikarski ukras. Tako su na jednom primjerku iz Arheološkog muzeja u Splitu naslikani u antitetičnom položaju golub i golubica. Teško je vjerovati da na posudu koje se izrađivalo za grobne priloge taj skromni figuralni motiv predstavlja isključivo dekorativnu konvencionalnost bez ikakvog dubljeg značenja. Može, naime, biti da u golubu i golubici, koji lepršajući krilima nastoje uzletiti, treba vidjeti simbole duše. Takvoj pretpostavci išla bi donekle u prilog i okolnost da je preko grozdova, koji su stilizirano nanizani pod samim grlog posude, prebačena crveno bojadisana draperija. To bi ipak upućivalo na sadržaj kulturno-religionznog karaktera.

S k y p h o s (skifos), čaša za vino, je relativno malena posuda s dvije horizontalne ručke oko širokog otvora.

Helenistička posuda iz Visa — skyphos. Arheološka zbirka, Vis

H y d r i a (hidrija) je velika posuda za vodu s tri ručke, dvije manje horizontalne na trбуhu posude i veća vertikalna koja, kao kod oinohoe, spaja gornji dio trбуha sa samim otvorom. Na hidriji koja

⁵⁴⁾ O sudbini dijela antičkog materijala iz Isse vidi i M. ABRAMIĆ, Raznesene antičke umjetnine (Mogućnosti, Split, 1/1954, br. 4, str. 242—250). Podatke o vazama iz Isse, koje se nalaze, ili su se nalazile po raznim muzejskim i privatnim zbirkama, donosi P. LISIČAR, O prethistorijskim i grčkim vazama nađenim u Dalmaciji (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII).

se čuva u arheološkoj zbirci općine Vis prikazan je mali hram (naiskos), a u njemu dvije ženske osobe. Ona na desnoj strani — ustvari divinizirana pokojnica — sjedi držeći u lijevoj ruci otvorenu kutiju s toaletnim priborom i nakitom, a u desnoj iz kutije izvađeno zrcalo. Osoba na desnoj strani sa spuštenim vijencem predstavlja rodbinu koja dolazi iskazati pijetet i položiti vijenac na grob. Okolnost da je pokojnica prikazana u sasvim običnoj žanr sceni iz dnevnog života grčke žene nimalo ne umanjuje kultno-religiozni karakter prikaza. Misaone koncepcije, prema kojima je prekogrobna egzistencija — doduše u jednoj melanhoničnijoj varijanti — samo nastavak zemaljskih oblika života, karakterističan je odnos grčke civilizacije prema fenomenu smrti. Prikaz na hidriji iz Isse vrlo je poznat i uobičajen za slikare južnoitalskih keramičkih radionica u helenističko doba, a vuče porijeklo iz antičke skulpture V i IV stoljeća kad u edikulama poznatih kamenih stela dominira sjetni motiv oproštaja rodbine s pokojnikom.

Lebes (lebet) u grčkom jeziku znači kotao, pa i keramičke posude ovog tipa vuku svoje porijeklo iz velikih metalnih kotlova u kojima se zagrijavała voda. Posebna vrsta lebeta — koji se i oblikom pomalo udaljavao od svoje iskonske forme — je tzv. *lebes gamikos* koji je služio za ritualna pranja prilikom ženidbenih svečanosti. Okolnost da se vrlo često nalazi kao prilog u grobovima upućuje na zaključak da je imao određenu funkciju i u pogrebnoj praksi. Primjerci lebeta nađenih u Issi ukrašeni su gotovo uvijek palmetama i ženskom glavom karakterističnog profila kakva se inače javlja kao ukras na posudi i poklopcima posuda drugih oblika.

Helenistička posuda iz Visa — amfora. Arheološki muzej, Split

A s k o s u grčkom jeziku znači mješina, zapravo kozja mješina u kojoj se držalo vino. Iz tog primarnog značenja razvio se i naziv za posudice s kljunom. Na jednom askosu iz arheološke zbirke općine u Visu kljun je izrađen u obliku ježa.

A m p h o r a (amfora) je služila za spremanje različitih namirnica, u prvom redu vina i ulja, a karakteristična je po dvjema vertikalno postavljenim ručkama koje spajaju otvor s trbuhom posude. P e l i k e je tip amfore relativno širokog otvora, kratka vrata i trbušasta tijela kakav se vrlo često nalazi i u isejskim grobnicama.

U arheološkoj zbirci općine u Visu nalazi se i jedan primjerak posude tipa zvanog k e r n o s, ili bolje k e r h n o s. Kernos je ustvari keramički komad sastavljen od više posuda na zajedničkom postolju. Viški primjerak ima četiri male posudice na postolju cilindrična oblika s ručkom u sredini. Između svake od posudica nalazi se na visokom vratu stilizirana ljudska glava, a postolje je ukrašeno prije spomenutim konvencionalnim ukrasom palmeta i ženskih glava na crno firnisovanoj pozadini. Kernosi pronađeni u Ateni — koji su inače stariji i nešto različni od primjeraka iz južne Italije i ovog našeg iz Isse — upotrebljavali su se u složenom i nažalost nedovoljno nam poznatom ritualu eleusinskih misterija, s tim da su se u pojedine posudice kernosa stavljali prvenci određenih plodova. Za tip kome pripada i naš primjerak iz Isse pretpostavlja se da je služio u dnevnom životu na sto u prilikom jela: više posudica na zajedničkom postolju služilo je da se u njima drže različite vrste začina. Slično oinohoama, skifosima, i drugom praktičnom posudu, i kernosi su se — kako vidimo — stavljali kao prilog uz mrtvacu da bi mu, prema konvencionalnim oblicima vjerovanja, služili u prekogrobnom životu.

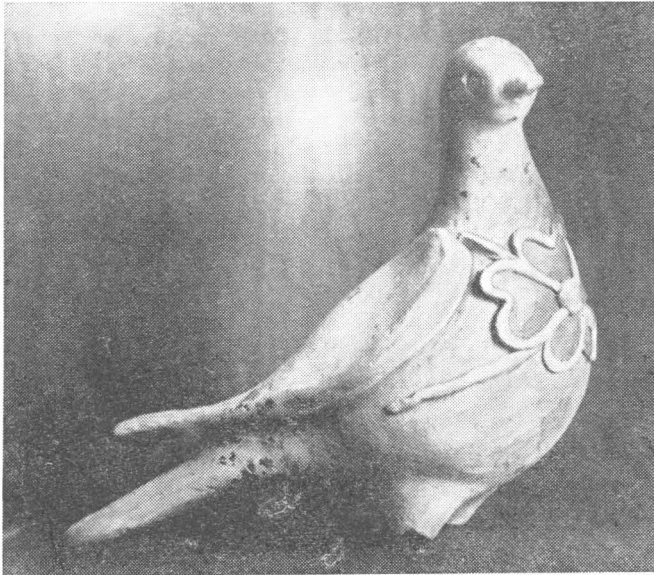
Posebno je zanimljiv grobni prilog pronađen 1960. godine na istočnoj strani uvale Stonca, što znači nedaleko antičkog grada, ali na suprotnoj strani nekropole na Martvilu. Grobni prilog — namjenjen trima odraslim osobama kojih su lubanje i kosti pronađene u grobu — sastoji se od 18 posuda. Dvije od njih su od posebnog interesa. Prva, askos s dva lijevka, u unutrašnjosti je podjeljena tako da svakom lijevku pripada posebni dio recipijenta (jedan za ulje, drugi za ocat). Ovakav dvodjelni askos je i inače dosta rijedak, a među dosad pronađenim isejskim posuđem jedinstven, isto kao i vrlo lijepo ukrašen tanjur na kome su, u barbotine tehnici, izrađeni listovi bršljana, odnosno, u sredini samog tanjura, sedam klasova pšenice od kojih su tri vrlo dobro sačuvana. Oba navedena komada podsjećaju na uzore s grčkog tla (Fokida, Atika), pa je dozvoljeno pretpostaviti da se radi i importu iz tih oblasti.⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ Nalaz navedene grobne cjeline objavio je Ž. RAPANIĆ, Helenistički grob s priložima u Visu (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXII, str. 37—44) dajući pri tome interpretaciju koje se rezultati sintetski donose u gornjim recima.

b) Terakotna plastika

Kao grobni prilozci izrađeni iz pečene zemlje (terakote) pronađeni su u isejskim grobnicama dosta brojni primjerci figuralne plastike. Od životinjskih likova (pijetao, golubica) ističe se mekano stiliziranim formama golubica iz zbirke u Visu kojoj ukrasni motiv slobodno stilizirane rozete na prsima kao da oduzima nešto od karakterna realnosti i prenosi je u nama danas dokraja nepoznati svijet religioznih simbola.

Ljudsku figuralnu plastiku iz isejskih grobnica gotovo isključivo predstavljaju graciozni ženski likovi tipa Tanagra koji vrlo često, naročito pok skladno komponiranim nemirom nabora na haljini, podsjećaju na monumentalno grčko kiparstvo IV stoljeća prije početka naše ere, u prvom redu na Praksitelovu umjetnost kojom je ova sitna koroplastika bila i nadahnuta. Obično podbočene jednom rukom o pojasu, te figure ili koračaju pridržavajući u spuštenu drugoj ruci krajeve plašta (himation), ili pak stoje u ljupkoj pozi

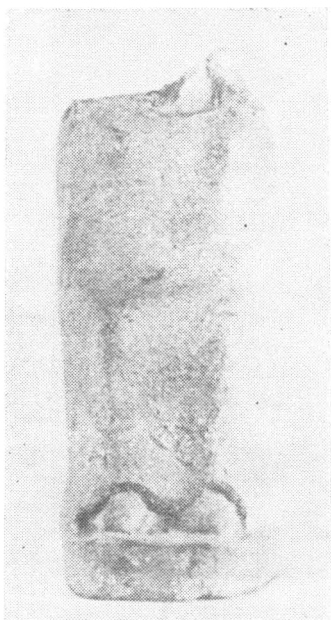

Golubica iz terakote. Arheološka zbirka, Vis

držeći tu ruku na grudima. Ni iz koje grupe antičkih spomenika ne može se, kao iz ovih malih figura, osjetiti skladnost u odijevanju i držanju atenske žene u IV i III stoljeću prije početka naše ere. Doduše, daleko najveći broj i najljepši primjerci ove plastike nisu nađeni u Ateni, nego u nekropoli beotskog grada Tanagre (po čemu je onda, bez obzira na mjesto izrade i nalaza, čitava vrsta dobila

u savremenoj terminologiji svoje ime). No, izvan sumnje je majstor tih figura nađenih u Tanagri imao pred očima Atenu i život žene u tom najvećem političkom i kulturnom centru grčkog svijeta. Kasnije, u doba helenizma, takve figure izrađivale su se — makar i dosta slabijom kvalitetom — i u grčkim keramičkim radionicama Južne Italije. Odatle su onda dolazile i u Issu gdje su služile ne samo kao grobni prilozi, nego vjerojatno i kao predmeti koje su, onako graciozne i polihromirane, isejske žene gledale kao modele elegancije prispijele iz za njih velikih i dalekih kulturnih centara.

U Visu je nađena i jedna terakota sjedeće ženske figure kojoj potpuno odsustvo nabora na haljini te strogo hijeratično držanje kao da upućuju na arhaiski period grčke umjetnosti, znači na vrijeme kad na Issi još nije bilo sirakuškog grada. Takva mogućnost bila bi s povijesne tačke gledišta veoma važna, jer bi ukazivala — kao spomenute korintske posude i kamena arhajska glava — na veze koje su grčki moreplovci održavali s prehistorijskim stanovništvom otoka Visa već pod konac VI stoljeća prije početka naše ere.⁵⁶⁾

*Sjedeća figura iz terakote,
Arheološka zbirka, Vis*

Posebno mjesto u terakotnoj plastici Isse — ne toliko po umjetničkoj kvaliteti, koliko po kompleksnoj sadržajnosti motiva — zau-

⁵⁶⁾ I u ovom slučaju treba biti oprezan pri pokušaju da se na temelju izvjesnih stilskih karakteristika grčke umjetnosti odredi i vrijeme nastanka dotičnog predmeta. I u koroplastici helenističkog doba poznata je, naime, pojava da se pojedini primjerci figuralne plastike religioznog sadržaja oblikuju u stilskim konvencijama arhajske grčke umjetnosti.

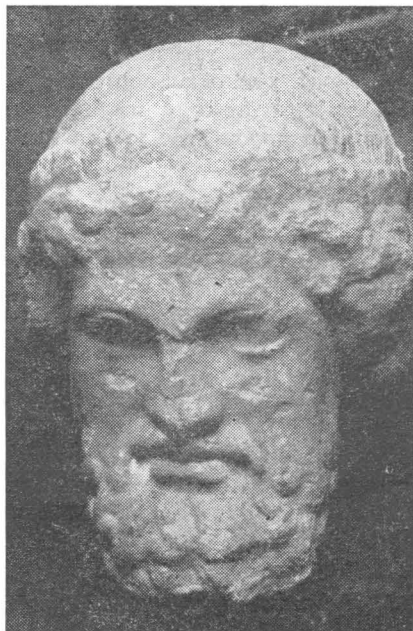
zima figuralna kompozicija (v. 24,5 cm) Erota i Psihe. Psiha simbol duše, prikazana je s dijamantom na glavi, gola do pojasa, kako lijevom rukom pridržava Erotu, poodraslog dječaka koji je glavu prislonio na njezino rame. Ovaj motiv, o kome nam je zanimljivu literarnu fabulu ostavio antički pisac Apulej,⁵⁷) javlja se u plastičnoj mjetnosti tek u helenističko doba, i to u različitim ikonografskim varijantama: Erot i Psihe prikazani su kao odrasle osobe, ali ponekad i kao djeca; kao simboli Duše i Ljubavi često imaju krila, čime se aludira na njihov nebeski karakter, ali ima primjeraka kad su i jedan i drugi bez krila, kao što je slučaj i na ovom primjerku iz Isse; jednom su samo postavljeni jedno uz drugoga, drugi put su zagrljeni, a ponekad se ljube, kao na primjer na poznatoj mramornoj kompoziciji na Kapitolu u Rimu. No, u svim tim ikonografskim varijantama misaoni je podtekst uvijek isti: Erot i Psihe su vedri simbol vječne sreće, harmonije i ljubavi. Stoga su oni, iz težnje za prekogrobnom srećom, često prikazivani na sarkofazima iz (kasnijeg) rimskog perioda, a taj je smisao bez sumnje prisutan i u isejskom grobu gdje je ova terakotna kompozicija nađena.

Istaknuti primjer terakotne plastike predstavlja glinena lampa pronađena u jednom isejskom grobu 1955. godine. U vrlo visokom reljefu na lampi su prikazane glave Asklepija, boga liječništva, i Hygieje, njegove kćerke i pomoćnice. Zmija, atribut Asklepijev, savija se Hygieji pokraj glave, a to je u skladu s mitskom varijantom da se Hygieja brine o hrani zmije. Stoga se na kamenim reljefima i statuarnoj plastici ponekad nalazi Hygieja kako u ruci nosi pliticu i ide k zmiji da je nahrani. Na našem primjerku, gdje su prikazi obaju božanstava reducirani samo na glave, pod glavom božice prikazana je posuda, i zmija se utvari vijuga u tom pravcu. Navedena isejska lampa je jedinstveni primjerak svoje vrste nađen kod nas. Očito je nastala kao imitacija nekog metalnog uzorka na kome je prikaz Asklepija i Hygieje bio izrađen u visokom reljefu.

⁵⁷) Apulej, rimski pisac iz II stoljeća n. e., ostavio nam je o Amoru i Psihi slijedeću fabulu: Psyche, jedna od triju sestara-kraljevni, bila je toliko lijepa da joj je pozavidila i sama božica ljepote Venera. Zbog toga božica naredi Amoru, krilatom geniju Ljubavi da strijelom pogodi Psihu i tako je unesreći. No, vidjevši prelijepu djevojku, Amor se u nju zaljubi i učini da je vjetar Zefir odnese, zajedno sa sestrama, u neku daleku i magičnu palaču. Tu je Amor svake noći dolazio do Psihe i otkrio joj da će njihova sreća vječno trajati ukoliko ona ne zaželi da upozna tko je ustvari on. No, potaknuta stalnom znatiželjom svojih sestara, Psihe jedne noći, dok je Amor spavao, dođe sa svjetiljkom u ruci u njegovu sobu. Od uzbuđenja potresoše joj se ruke i kap toplog ulja iz svjetiljke pade na Amora koji se od toga probudi i odleti zauvijek. Tek kada je Psihe prošla mnoge kušnje, bogovi se smilovaše i dozvoliše Amoru da je dovede u nebo i da na taj način oboje uživaju u sreći vječne ljubavi i harmonije.

KAMENA I BRONČANA PLASTIKA

Kao što se kod keramičkog umjetnog obrta moglo vidjeti, Issa nije bila umjetnički centar u smislu da su u njoj postojale radionice u kojima se kreirao originalni stilski ili ikonografski izraz. Međutim je ovaj mali i periferni grčki polis, koji je bez sumnje mnogo energije utrošio da bi se održao u ambijentu koji mu nikada nije bio odviše prijateljski sklon, importirao iz velikih kulturnih centara helenističkog svijeta umjetnička djela da bi pomoću njih bogatio i oplemenio svoje javne i privatne prostore.

Glava božanstva (Dioniz?)

Danas, nažalost, ne raspoložemo više svim onim primjercima skulpture koji su se prije Drugog svjetskog rata nalazili u privatnim zbirkama viških obitelji, uglavnom obitelji Dojmi. Velika je šteta što se danas između ostalih više ne zna ni za sudbinu dviju kamenih glava⁵⁸⁾ koje su značile istaknutu vrijednost antičke umjetničke baštine otoka Visa. Prva od tih glava, visoka 28,5 cm⁵⁹⁾ prikazuje bradato muško božanstvo (Dioniz?). Radi se o kasnijoj kopiji jednog

⁵⁸⁾ Srećom fotografije nekih od tih izgubljenih predmeta, pa tako i ovih dviju glava, sačuvale su se u Arhivu Dyggue (Urbanistički biro Split)

⁵⁹⁾ Pretpostavljamo da se podaci o dimenzijama koje donosi G. NOVAK (Vis, str. 69) odnose baš na ovu glavu, a to bi značilo da se radi o statui koja je bila veća od naravne veličine.

grčkog originala iz sredine V stoljeća stare ere (početak klasične faze grčke umjetnosti), i to je dosad jedina u Issi pronađena skulptura za koju se može tvrditi da je imala kulturni karakter, tj. da je bila smještena u celli nekog nepoznatog nam isejskog hrama.⁶⁰⁾ Druga od tih izgubljenih skulptura predstavlja žensku glavu kojoj osebujna vrpca u kosi poviše čela upućuje na pretpostavku da se radi o liku neke posvećene osobe (svećenice).⁶¹⁾

Od navedenih skulptura iz privatnih zbirki nalaze se danas u Visu (Arheološka zbirka općine) i dvije male kamene ženske glave rađene u rimsko doba, ali očito prema starijim grčkim originalima. Dok je prva od njih — visine 10 cm i s kosom koja se u slobodno stiliziranim valovitim linijama spušta niz zatiljak pokrivajući vrat

Ženska glava (svećenica?)

— stilski bliža svom grčkom originalu iz druge polovine IV stoljeća stare ere, druga — nešto viša (13 cm) i u kojoj prepoznajemo božicu Artemidu — pokazuje izrazite znakove rimskog rada iz II stoljeća

⁶⁰⁾ O hramovima u Issi — osim spomenute epistilne grede iz Arheološkog muzeja u Splitu — nemamo nikakvih podataka. Izuzetak u tom smislu predstavlja natpis iz rimskog vremena u kome se kaže da je neki Kvint Baronije podigao hram u čast Jupiteru (CIL III 3075).

⁶¹⁾ Osebujnost vrpce sastoji se u njenom trokutnom proširenju poviše čela. Isto tako, zapažena karakterističnost na ovoj glavi je da mala jedna kovrča izlazi ispod vrpce tačno po sredini čela. Analogni oblik vrpce i tretman kovrče nalazimo na jednoj glavi Afrodite iz Napulja (o toj Afroditi vidi V. POULSEN, Phidias und sein Kreis. From the Collections of the Ny Carlsberg Glyptothek. Third Volume, sl. 11).

n. e. U tom smislu posebno je indikativna tehnika svrdla kojom se i ovdje iluzionističkim efektima svijetla i sjene nastoje kompenzirati realni oblici ženskih pramenova s grčkog originala.

Originalni grčki rad i vjerojatno najviši umjetnički kvalitet pronađen u Issi predstavlja brončana glava božice koja je pripadala statui visokoj oko 120 cm.⁶²⁾ S ukrašenim metalnim dijademom u valovitoj kosi koja je na zatiljku skupljena u karakterističnu pundžu, božica — Afrodita ili, možda, Artemida — je lagano spustila glavu udesno izražavajući svojim idealiziranim formama harmoničnu smirenost nutarnjih raspoloženja. Lišena bilo kakvih strastvenih poriva i blago uronjena u kontemplaciju vlastite mladosti i ljepote, ova nas skulptura upućuje da joj stilski i ikonografski uzor tražimo u umjetnosti praksitelovskog kruga (prva polovina IV stoljeća stare ere).

U Visu (Arheološka zbirka općine) nalazi se i mala bradata glava iz crvenkastog granita koja je, otraga ravno otsječena, bila pričvršćena u neku pozadinu, o čemu svjedoče sačuvani ostaci željeznih čavala u samoj glavi. Po ikonografskim detaljima (kozji zašiljene uši, kosa ukrašena plodovima) u ovoj skulpturi prepoznajemo Silena, neobuzdano božanstvo šume iz Dionizijeve pratnje. Inače, radi se o skulpturi iz rimskog vremena, ali s tim da se po stilskim karakteristikama donjeg dijela lica (naročito po usnama i stiliziranim kovrčama brade) prepoznaje neki uzor iz tzv stroge faze grčke umjetnosti (prva polovina V stoljeća stare ere).

Nastupom rimske vlasti na otoku, Issa je — kako je već rečeno — izgubila svoju političku samostalnost, ali je i u novim uvjetima

*Glava Silena, granit.
Arheološka zbirka, Vis*

⁶²⁾ Visina glave s vratom iznosi 21 cm.

neko vrijeme prosperirala. U određenoj mjeri na taj prosperitet ukazuju već spomenute urbanističko-arhitektonske promjene u donjem dijelu grada, gdje su u svoje vrijeme pronađeni i brojni primjerci monumentalnih statua iz rimskog doba.

Najbolje i najpotpunije sačuvana od tih rimskih statua je ona koja se nalazi u Kunsthistorisches Museum u Beču (Inv. broj I 654+669). Ta skulptura, visoka 2,5 m, pretstavlja — kako se inače misli — rimskog imperatora Vespazijana (69—79 god. n. e.). Energično podignutom glavom i odjeven u bogato nabranu togu, imperator je težinu tijela prebacio na desnu nogu, dok je lijeva, pregibljena u koljenu, lagano izbačena ustranu. Iako se radi o serijskoj proizvodnji — svakako visoke zanatske obrade — carskih statua koje su u toku I stoljeća n. e. dolazile u Dalmaciju iz italskih radionica, ipak se ovom monumentalnom Vespazijanovom liku ne može zaniijekati da na uspješni način predstavlja vladara koji je svojom politikom urbanizaciję provincija i u ovim krajevima simbolizirao ne samo vojničku snagu, nego i promišljenu sigurnost u organiziranju civilne uprave.

Istom vremenu, a vjerovatno i istoj radionici u kojoj je rađena Vespazijanova statua, pripada trup velikog kipa (visina 1,4 m, što znači da je čitava statua bila visoka cca 2,5 m) koji se nalazi u predvorju palače Dojmi u Visu. Trup je bio izrađen iz dva komada kamena koji su se spajali u visini pupka. Ako izuzmemo tu tehničku razliku, koja je mogla nastati i kao rezultat praktičnih okolnosti,⁶³ svi drugi elementi (veličina, izrada i kompozicija bogato nabrane draperije) govore bi u prilog pretpostavci da su obje statue pripadale istom radioničkom krugu. Dapače, ako bismo uzeli u obzir da je ova posljednja statua postavljena na svoju lijevu stranu, proizlazilo bi kao da je u odnosu na onu Vespazijanovu zamišljena antitetički. Inače, obe navedene više statue trebalo bi proučiti u komparativnom odnosu s pojedinim od poznatih kipova iz Nina, a koji se nalaze u zadarskom arheološkom muzeju. Možda bi se na taj način dobio potpuniji uvid u import reprezentativne statuarne plastike koja je na forumima istočnog Jadrana govorila o rimskom prisustvu.

U predvorju palače Dojmi nalazi se još jedna statua pronađena, kao i dvije prije spomenute, na području donjeg dijela Gradine. To je kip polugolog muškarca bez glave, desne ruke i lijeve noge do koljena. Figura, naslonjena desnom stranom uz maslinov panj na kome se sačuvao početak imena APO (Ilonios?),⁶⁴ ogrnuta je togom samo od pupka nadalje, dok je gornji dio toge skupljen i prebačen preko lijeve ruke. Ta ikonografska osobitost, tj. polugola figura, siguran je znak da se radi o nekom božanskom liku, u ovom slučaju o liku jednog rimskog cara koji je poslije smrti, ili još za života,

⁶³) Sa statuama rađenim iz više kamenih blokova bilo je, na primjer, lakše rukovati prilikom transporta.

⁶⁴) Pretpostavlja se da je to ime kipara koji je izradio navedenu statu.

bio diviniziran (proglašen božanstvom). Vrlo vjerojatno ova viška statua predstavlja diviniziranog Augusta.

Nekoj velikoj statui od cca 2,5 m visine pripadala je mramorna glava koja se sada čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (visina s vratom 0,54 m). Obrada donjeg dijela vrata pokazuje da je glava bila izrađena zasebno i da se je potom umetala u posebno izrađen trup. To je portret vrlo markantnog muškarca zrele dobi, što se može

Muškarac u togi, dio statue iz I stoljeća n. e. Palača Dojmi, Vis

zaključiti po naborima na čelu te po dvjema oštrim borama koje presjecaju samo lice. Posebnu individualnu oznaku predstavlja anatomska forma brade koja je isturena naprijed gotovo dalje od

linije na kojoj se nalaze tanke usne. Budući da se radi o portretu neke očito vrlo značajne ličnosti, već početkom ovog stoljeća pokušalo se u njemu prepoznati Augusta,⁶⁵⁾ zatim se pomišljalo na Tiberijevog sina Druza čiji je natpis — kako je prije spomenuto — nađen na podnožju Gradine. Međutim nijedna od tih atribucija nema oslonu u poznatim nam ikonografskim elementima tih ličnosti. S mnogo razloga jedino se može tvrditi — imajući posebno u vidu tip frizure — da se radi o nekoj ličnosti iz kruga klaudijevske dinastije, dakle iz četvrtog ili petog decenija I stoljeća n. e.

U nekadašnjoj zbirci Vicka Solitra u Splitu nalazio se i trup statue rimskog imperatora u oklopu. Kupljen prije stotinu godina za ondašnji Hrvatski narodni muzej u Zagrebu, sada se nalazi u zagrebačkom arheološkom muzeju gdje se oduvijek vodi kao da je nađen u Solinu.⁶⁶⁾ Međutim, zahvaljujući detaljnoj informaciji iz XVIII stoljeća, pouzdano se sada zna da je navedena statua nađena u Visu pod Gradinom par godina poslije smrti A. Matijaševića-Caramaneusa, te da ona, prema tome, predstavlja dio spomeničkog naslijeđa ovog našeg otoka.⁶⁷⁾

Imperator je prikazan u bogato ukrašenom metalnom oklopu koji plastično reproducira anatomske linije muškog grudnog koša. Po sredini gornje strane, odmah ispod vrata, u reljefu je izrađena glava Gorgone, mitološkog bića kome se u glavi vijugaju zmije vezane na našem spomeniku ispod brade u čvor. Na sredini prsiju izrađen je tropaion, tj. antropomorfnu spomenik pobjede izrađen tako da su na deblo otkresanih grana obješeni oklop, kaciga i oružje

⁶⁵⁾ J. BRUNŠMID, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. N. S. V, str. 90).

⁶⁶⁾ J. BRUNŠMID, Kamenu spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu (Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva N. S. VIII, str. 38—39)

⁶⁷⁾ Podatak o nalazu ove statue u Visu nalazi se u rukopisu »Matijašević—Caramaneo, Notizie di Lissa« — koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (48 h 11/2). To je ustvari prijepis Matijaševićevih povijesnih bilježaka izvršen od B. Radossija, kanonika i primicerija hvarske katedrale, rodom Višanina, godine 1762. Pri koncu tog rukopisa (stranice nisu paginirane) kaže se sljedeće:

»Si trovò ancora il busto di una statua d'uom in vestito militare ben lavorato, e figurato, di marmo pario, con mezza coscia dritta, e col ginocchio sinistro; involto alla spalla sinistra il mantello, l'altra di cui striscia lavorata si vede con fiocco legata giù dell' altra spalla. Ha sopra il petto incisa una faccia umana co' suoi capelli; nel petto una femmina che pare si guardi con uno scudo per mano da due giovani alati, e disarmati, che però estendono, rivolti ad essa, ciascheduno una mano verso la sommità di ogni scudo; e sotto il petto due uomini incatenati, che colle schiene revoltate siedono sopra i propri scudi, e sopra gli elmi. Non ebbe il mentevato Caramaneo a versare sopra di lui da sua cognizione per riconoscerlo, perchè fù dissotterato qualche anno dopo la di lui morte da una possessione appunto in Gradina del Sg. Gio. Antonio Diuli Perasti, che lo donò al Primicerio co. Radossio.«

Opis, iako ima u njemu netačnih atribucija (što u ovom slučaju nije uopće važno), ne dopušta uopće sumnje da se radi o torzu iz zagrebačkog arheološkog muzeja. Znači, od Radossija dospio je u zbirku Solitro, i odatle u Zagreb.

pobjeđenog neprijatelja, što čitavoj toj improviziranoj kombinaciji daje čovjekoliki (antropomorfni) izgled. Sa strana troipaona su dvije krilate Nike (božice pobjede), a ispod, vezana lancima, sjede dva zarobljenika. Na donjem dijelu oklopa šarnirima su spojena dva reda pločica (tzv pterige) koje osim dekorativne pojačavaju i zaštitnu funkciju u području slabina. Na pterigama se izmjenjuju motivi ljudskih i životinjskih (ovan, lav, slon) glava, i to još više upotpunjuje sjajni izgled ovog raskošno izrađenog komada rimske ratne opreme.

Kojeg je rimskog cara prikazivala ova statua, teško je sa sigurnošću reći, ali je ipak na temelju određenih stilskih osobitosti pokušano da se atribuiru caru Tiberiju.⁶⁸⁾ Okolnost da je statua nađena na Visu, a ne u Solinu kako se dosad mislilo, na određen način takvom datiranju ide u prilog.⁶⁹⁾

Monumentalna rimska statuarna plastika prestaje — čini se — u Issi flavijejskim vremenom. Poslije toga, naročito kad se počinje približavati razdoblje kasne antike, u Issi se ne nalaze ni mnogo skromniji arheološki spomenici, tako da ulomci dvaju sarkofaga, o kojima je već bilo riječi, predstavljaju gotovo posljednje dokumente života antičke Isse.⁷⁰⁾ Što se je događalo s ovim našim antičkim gradom u stoljećima kasne antike (IV—VI st. n. e.) do dolaska Slavena, o tome gotovo potpuno šute kako pisani izvori tako i arheološki nalazi. Posebno je u tom smislu simptomatično da se na Visu nije pronašlo ništa što bi bilo u vezi sa starokršćanskim kultom, tj. što bi potjecalo iz perioda kasne antike ili ranog Bizanta. S obzirom na tu veoma zanimljivu i dosad nerazjašnjenu okolnost dozvoljeno je kazati samo toliko da je Issa nestala — na način koji ne možemo ni s približnom sigurnosti odrediti — u dramatičnim stoljećima Seobe naroda. Nestao je, naravno, samo antički grad i urbani način života na otoku, ali je dio stanovništva, nastavljajući prethistorijske tradicije zemljoradnika i stočara,⁷¹⁾ ostao vjerovatno i dalje u unutrašnjosti otoka da bi tu dočekaio slavenski dolazak na Jadran i stao se s novim pučanstvom u etničku i životnu cjelinu.

⁶⁸⁾ W. SCHMID, Torso einer Kaiserstatue (Strena Buliciana. Zagreb—Split 1924).

⁶⁹⁾ Slobodno je — široko povijesno gledajući — pretpostavljati da je postavljanje monumentalnih carskih statua, pogotovu onih vojničkog karaktera, u Issi imalo sadržajnog opravdanja nekoliko decenija (pa i jedno stoljeće) nakon što je Issa izgubila svoju samostalnost, odnosno dok su autonomne tradicije još živjele. Poslije toga Issa je bila periferni grad na jednom jadranskom otoku, i nije bilo potrebe da se već afirmirana rimska vlast tako reprezentativno manifestira.

⁷⁰⁾ Okolnost da su se u kanalu isejskog teatra pronašli i novci Valentinijana III (425—454) ne mijenja bitno navedenu ocjenu.

⁷¹⁾ Da je i u doba rimske vlasti na otoku, u prvim stoljećima n. e., u unutrašnjosti otoka bila intenzivna zemljoradnja, dokazuje natpis nađen u Zlopolju, a u kome zemljoposjednik Gaj Valije Festo kaže da je tu zasadio vinograd i da će se taj predjel vječno zvati njegovim imenom. Taj natpis, koji je bio prenesen u Hvar i uzidan na kući Vukašinić, više ne postoji.

MONUMENTS OF ANTIQUITY ON THE ISLAND OF VIS

by Branimir Gabričević

The earliest inhabitants of the Island of Vis, i. e. the Later Stone Age men (between 3000 and 2000 B. C.), gave this Dalmatian island the name of Issa from which the later Slavic form Vis is derived.

Syracusan Greeks settled in the bay located on the northern side of the island in the early fourth century B. C., occupying the southern slope of the Gradina Hillock and Prirovo Peninsula where a city flourished for about a thousand years, i. e. until the Slavs took over the island.

In spite of gradual disappearance of the abandoned buildings in the ancient city area owing to their dressed stone being increasingly used for the construction of new dwelling houses, churches, and quays — particularly in the 16th and 17th centuries — abundant traces of the ancient Greek and the subsequent Roman Issa have survived bearing evidence to the island's rich heritage of the ancient Greek and Roman periods.

Thirty-odd ancient Greek inscriptions, unearthed on the island thus far, are not only important for telling us the names of a number of citizens of Issa, but also for giving significant historical facts. Some of those inscriptions inform us that a new settlement had been founded by the city of Issa on the Island of Korčula and that representatives were delegated by Issa to Aquileia in 56 B. C. in order to discuss quite definite matters with no less a personage than Gaius Julius Caesar. We also learn from the inscriptions that the highest legislative body of the city was the assembly as in other cities of ancient Greece. Since Issa was a self-governing city (polis) until the Roman conquest, it minted its own coins, the obverse bearing the images of Ionios, the legendary hero of Issa, or of Pallas Athene on the obverse, and of an animal (porpoise, goat, deer), a star, or a two-handed vase on the reverse.

The surviving parts of the ancient architecture include the ruins of the city walls and of large Roman thermae with mosaics, the walls of an arcade, cisterns, foundations of various buildings, etc. Particular attention deserve the surviving ruins of the theatre, built for an audience of 3,000, located in the Prirovo area. The semicircular form of the 16th century Franciscan monastery erected in the same area is due to the fact that the ruins of the semicircular auditorium served as its foundations.

The ancient cemetery lay to the west of the Graeco-Roman city. When clearing land for cultivation, the farmers unearthed a number of large graves, built of carefully dressed stone slabs, in which the Greek inhabitants of Issa used to bury their dead. That is why the area has been called Martvilo (i. e. the place of the dead) by the Slavs. A number of artifacts was laid into the graves together with the corpses, such as artistically ornamented pottery, terra cotta statuettes (Tanagra figures) representing women, oil-lamps, coins, etc. Among the unearthed pottery, that belonging to the period between 3rd and 1st centuries B. C. is particularly numerous. Shaped and ornamented like the pottery made in the ancient Greek cities in the Southern Italy, from where it originally had been imported to Issa, it was perhaps made also at Issa since a large oven, used for baking pottery, has been found in the Martvilo area.

Pots (skyphos) and wine jugs (oinohoe) abundantly occur in the excavated graves of ancient Issa. A water jar (hydria) deserves a particular attention owing to its artistic ornamentation representing a small temple-shaped structure (naiskos) with two richly robed female figures. The figure on the right hand side is seated, holding an open box in one

hand and a mirror in the other: it is the image of the buried person, shown in a scene of her everyday life. The figure on the left hand side, stepping forward with a lowered wreath, represents a relative of the buried, expressing her sorrow at the bereavement.

Among the ceramic artifacts found in the graves at Issa, a small composition figuring Eros and Psyche (allegorical representation of Love and Soul) is especially worth mentioning. So is an oil-lamp bearing high reliefs representing the heads of Asclepius, the god of medicine, and Hygieia, his daughter, the goddess of health.

In addition to the simple stone-slab graves, the excavated burial ground yielded a number of grave-stones with the names of persons buried there, as also some sculptures and ornamentally carved marble slabs, suggesting a monumental tomb or a mausoleum.

Although Issa was a peripheral Greek polis lacking outstanding artists and their workshops, a few exquisite items of plastic art, dating from the Hellenistic period, were found in the area. This is surely due to the fact that the inhabitants of Issa were engaged in trade with the cultural centres of the eastern Mediterranean region where they were able to purchase works of art with the idea of adorning both public and private places in their city. The most beautiful so far unearthed Hellenistic piece of sculpture brought from the east is no doubt a bronze head of a statue representing a goddess (belonging to the archaeological collection of the Vis Commune). With an ornamented metal diadem on the wavy hair tied in a knot on the back of its head, gracefully bent to the right, the sculpture's delicately beautiful forms reveal ideal serenity. This indicates that the unearthed head may have belonged to a copy of an original sculpture dating from the early 4th century B. C.

With Issa's independence coming to an end in consequence of the Roman conquest in the year 45 B. C., the city was reduced to a provincial place of the Roman Empire, and the impact of the Roman way of life and of Roman ideas became evident also in the new architecture. It seems that the southern front of the ancient city wall was then destroyed, exposing to view the seaward part of the city, and making possible a series of architectural changes at the foot of Gradina Hilloek (towards Prirovo). In addition to the *thermae*, a 60 metre long arcade was then built, one of its walls surviving to some extent. A number of statues placed in niches adorned the wall. Some of the statues were unearthed. Two of them (unfortunately without heads) may be seen in the courtyard of the Dojmi palace at Vis, and one, probably representing Emperor Vespasian, has been in the possession of the Kunst-historisches Museum in Vienna for about a century now. Other sculptures, or fragments thereof, were found in the same area, i. e. not far from the ancient arcade. One of them, in the possession of the Archaeological Museum in Split, is the powerfully executed head of a statue representing a personage from the mid-first century A. D. Another, an armour-clad torso belonging to the statue of a Roman emperor, has been in the possession of the Archaeological Museum in Zagreb for about a century. These finds of monumental sculptures, dating from the period of Roman rule, illustrate the efforts made by the Roman administration to emphasize not only its presence but also the new socio-political system in the once independent Greek polis.

Fragments of two sarcophagi dating from the 3rd century A. D. seem to be the latest surviving evidence of Roman Issa. There have been no archaeological finds belonging to the following centuries, not even early Christian monuments. That is why no documented historical or archaeological conclusion can be drawn with regard to the probable extinction of life in the area until a reliable answer is provided by further explorations.